DOKUMENTATION: Förslag till åtgärder i en handlingsplan för funktionshinderspolitiken

Dokumentation från en dialog mellan civilsamhället och Myndigheten för delaktighet (MFD) den 21–22 maj 2025

Innehållsförteckning

Inledning **3**

Hälsa, folkhälsa och social välfärd **6**

Rättsväsende **14**

Migration **20**

Kultur och fritid **25**

Krisberedskap **32**

Konsumentpolitik **37**

Utbildning och livslångt lärande **42**

Arbete och försörjning **51**

Demokratisk delaktighet **57**

Byggd miljö, samhällsplanering och transport **62**

Bilaga 1: Deltagande organisationer ***68***

Bilaga 2: Frågeställningar ***69***

Inledning

Bakgrund

Myndigheten för delaktighet (MFD) har ett regeringsuppdrag att föreslå åtgärder i en handlingsplan för att implementera det nationella målet för funktionshinderspolitiken. Det nationella målet är att, med FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som utgångspunkt, uppnå jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet för personer med funktionsnedsättning i ett samhälle med mångfald som grund. MFD:s regeringsuppdrag att föreslå åtgärder i en handlingsplan tar utgångspunkt i Sveriges nationella strategi på området. Strategin omfattar tolv samhällsområden och MFD samordnar och stöttar de cirka 30 myndigheter som fått i uppdrag att följa upp det nationella målet. Regeringsuppdraget ska redovisas den 1 december 2025.

För att de föreslagna åtgärderna ska bli träffsäkra och relevanta för målgruppen har MFD bjudit in civilsamhällesorganisationer att bidra med synpunkter på vilka typer av åtgärder som handlingsplanen bör innehålla. Detta skedde bland annat genom dialogmöten den 21 och 22 maj 2025 i Stockholm, som anordnades med stöd av NOD (Nationellt organ för dialog och samråd mellan regeringen och det civila samhället). 49 organisationer anmälde sig till dialogen och företrädare från 43 organisationer deltog (se vilka i bilaga 1) i samtal och gav förslag på åtgärder inom 10 olika samhällsområden. Många av organisationerna företräder personer med funktionsnedsättningar eller deras anhöriga, men även organisationer som främst verkar på andra områden, men som kan antas ha viktiga perspektiv på livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning, deltog.

Inför läsningen

I likhet med dialogmötena är dokumentationen tematiserad i 10 samhällsområden. Många synpunkter och förslag spänner dock över flera områden, och därför är det viktigt att börja med att läsa inledningen om de övergripande synpunkterna. I övrigt kan de olika delarna i dokumentationen läsas fristående. Varje dialogpass utgick från ett antal frågor (se bilaga 2) och de förslag till åtgärder som civilsamhällesorganisationerna skickat in på förhand. Dokumentationen utgår från civilsamhällets synpunkter och har inte analyserats eller faktagranskats.

Övergripande synpunkter

Flera civilsamhällesorganisationer understryker behovet av att angripa problemen på systemnivå för att uppnå det nationella målet för funktionshinderspolitiken, inte minst genom en förändrad lagstiftning. Att fokusera på ett antal olika samhällsområden riskerar att bli ineffektivt, eftersom allt hänger ihop. När Sverige antog FN:s konvention

om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) gjordes det i tron att svensk lagstiftning i stort sett i överensstämde med konventionen, och att i de fall den inte gjorde det kunde harmoniseras med konventionen. I statliga dokument hänvisas ofta till konventionen, men enligt flera deltagare har utvecklingen i praktiken gått i motsatt riktning och den rättsliga ställningen för personer med funktionsnedsättning har försvagats. Man efterlyser tydliga åtaganden och konkreta förslag för att förbättra efterlevnaden av konventionen, eller ett ärligt erkännande av att ambitionerna har minskat. Något annat riskerar att nöta ned civilsamhällets förtroende för regeringens ambitioner och minska rörelsens engagemang i dialogen med det offentliga.

Det finns en frustration bland civilsamhällesorganisationer kring vad man upplever som en oklar ansvarsfördelning mellan regeringen och myndigheter, och att det är otydligt hur civilsamhällets inspel tas omhand. Regeringen hänvisar civilsamhället till MFD, men myndigheten kan inte omhänderta alla typer av inspel och har inte mandat att vidta tillräckliga åtgärder. Man betonar att flera av de inspel som framkommer i den här processen har framförts av civilsamhället tidigare, men de har inte tagits tillvara.

Slutligen framhåller många organisationer att villkoren för personer med funktionsnedsättning skulle förbättras om den lagstiftning som redan finns också efterlevdes i praktiken. Det gäller även olika funktioner som idag inte fungerar som de ska, till exempel färdtjänsten. När lagstiftning inte efterlevs och samhällsfunktioner inte fungerar begränsas människors möjlighet att vara delaktiga, aktiva samhällsmedborgare. Dessutom faller ett stort ansvar på individens anhöriga, vilket skapar ojämlika förutsättningar för goda levnadsvillkor. Flera organisationer menar också att situationen för personer med funktionsnedsättning skulle förbättras på många områden om diskrimineringslagen fick högre status och större genomslag.

Sammanfattningsvis anser civilsamhällesorganisationerna att jämlika levnadsvillkor och full delaktighet för personer med funktionsnedsättning kräver en tydligare helhetssyn, ett skarpare människorättsperspektiv, bättre konsekvensanalyser och inte minst att lagstiftning efterlevs i praktiken.

Återkommande utmaningar och behov

Utöver det behov av förändring på systemnivå som beskrivs ovan finns ytterligare ett antal problembeskrivningar som civilsamhällesorganisationerna återkommer till. Exempel på hur några av dessa utmaningar yttrar sig och förslag på vilka åtgärder som är lämpliga finns under respektive samhällsområde, men här följer en överskådlig sammanfattning:

- *Kunskap och bemötande.* Många civilsamhällesorganisationer vittnar om bristande kunskap om funktionsnedsättningar och rättigheter i yrkesgrupper som möter personer med funktionsnedsättningar. Kunskapsbristen tar sig bland annat uttryck i dåligt bemötande, sämre service och bristande konsekvensanalyser.
- *Tillgång till stöd, hjälpmedel och ersättning.* Att få det stöd och de hjälpmedel man behöver, oavsett om det gäller kommunikation eller rörlighet, är grundläggande för att kunna delta i samhällslivet och ha en god hälsa. Civilsamhällesorganisationerna vittnar även om att ekonomisk otrygghet försämrar förutsättningarna till goda livsvillkor på alla områden.
- *Statistik och kunskap.* En återkommande synpunkt är att det behövs mer statistik och kunskap om personer med funktionsnedsättning och deras livssituationer, inte minst förfinad statistik som gör det möjligt att få kunskap om specifika målgrupper.
- *Samordning, samverkan och ansvarsfördelning.* Det är tydligt att civilsamhällesorganisationer efterfrågar ökad samordning mellan olika instanser och styrnivåer. Det gäller inte minst mellan angränsande kommuner. Man tycker också att det måste bli tydligare vem som bär ansvaret för en viss insats eller ett beslut, och att det offentliga i högre utsträckning bör involvera civilsamhället.
- *Exkluderande digitalisering.* Många organisationer pekar på att det finns en hög risk att personer med funktionsnedsättning glöms bort och exkluderas när samhällsfunktioner digitaliseras i hög takt. Tillgången till Bank-ID är en återkommande fråga.
- *Dubbelt utsatta grupper.* Flera organisationer understryker vikten av att synliggöra grupper som riskerar att exkluderas på flera grunder. En grupp som återkommande nämns i dialogen är personer med migrationsbakgrund. Utöver funktionsnedsättning kan nyanlända personer ha svårt att ta vara på sina rättigheter och tillgodogöra sig det stöd som finns på grund av språksvårigheter, låg digital kompetens och stigma.

Hälsa, folkhälsa och social välfärd

Strukturella hinder och systembrister

Samtliga deltagare återkommer till att hälsa, folkhälsa och social välfärd inte kan isoleras till ett område, utan handlar om hela livet. En god hälsa är en förutsättning för goda livsvillkor på alla samhällsområden för personer med funktionsnedsättning. Samtidigt förutsätter en god fysisk och psykisk hälsa att människor har möjlighet att vara självständiga och aktiva samhällsmedborgare, vilket rent konkret kan handla om att ha ett arbete eller att delta i föreningslivet. På så sätt är en god hälsa, folkhälsa och social välfärd både en förutsättning för, och beroende av, goda livsvillkor på övriga samhällsområden.

När grundläggande behov inte tillgodoses och de lagar som ska verka för en jämlik och god hälsa för personer med funktionsnedsättning inte efterföljs, får det effekter på alla livets områden och blir ett folkhälsoproblem. Brister i ersättningssystemet och i tillgången till exempelvis färdtjänst och assistans leder till oro och isolering, och ökar risken för psykisk ohälsa och suicid. En deltagare påpekar att det är frustrerande att regeringen satsar mycket pengar på projekt som motverkar ofrivillig ensamhet, när den ofrivilliga ensamheten skulle minska drastiskt i många grupper om bara kommuner, regioner och myndigheter följde lagen och om tillgången till olika typer av stöd förbättrades.

Flera deltagare efterfrågar ett starkare helhetsperspektiv och en ökad samordning mellan olika offentliga instanser för att individer inte ska ”falla mellan stolarna” i systemet. Det ses som angeläget att intensifiera arbetet för jämlika förutsättningar över hela landet. Ett flertal deltagare upplever att man i allt högre utsträckning behöver vara påläst och juridiskt kunnig för att navigera systemet och driva sina ärenden.

Föreslagna åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD), FN:s rekommendationer och allmän kommentar 5.
- Ta fram en nationell handlingsplan med konkreta mål för att fortlöpande identifiera och åtgärda ojämlikheter i hälsa och vård samt i överlevnad kopplat till funktionsnedsättning.
- Inför ett huvudmannaskap med ansvar för en nationell handlingsplan för jämlik hälsa.
- Säkerställ rättssäkerhet i tillgång till välfärdstjänster (inkl. LSS och SoL).
- Inkludera personer med låg teoretisk begåvning i handlingsplaner.
- Höj ersättningsnivåerna i socialförsäkringen.
- Satsa på att förebygga undernäring hos äldre

Tillgång till stöd, service och hjälpmedel

Flera deltagare påpekar att det är orimligt att behöva gå igenom samma byråkratiska processer för att ansöka om stöd och hjälpmedel om och om igen, när många personer med funktionsnedsättning har behov av anpassning och stöd under hela livet. Man efterfrågar även en ökad kontinuitet i vårdkontakter.

Många deltagare lyfter vikten av att de stöd och hjälpmedel som finns måste fungera och att det bör bli enklare att få tillgång till exempelvis ledsagning och assistans. Vårdgarantin efterlevs inte alltid. Flera pekar på brister inom färdtjänsten, som man menar ofta har undermålig service och inte kommer i tid. Till slut orkar man inte anstränga sig för att delta i aktiviteter utan väljer att stanna hemma, med psykisk ohälsa och ensamhet som följd. När samhällets stödfunktioner och välfärdstjänster brister så blir individen i högre grad beroende av anhörigas engagemang. Det råder dessutom brist på stödpersoner och goda män.

Några deltagare lyfter vården inte alltid är tillgänglig för personer som är döva eller har en hörselnedsättning. Det går till exempel inte att ringa in eftersom man oftast kommer till en telefonsvarare. Hörselvården har dessutom blivit mer fokuserad på hörsel och mindre på teckenspråk. Flera deltagare har exempel på situationer där döva inte fått tillgång till tolk i kontakt med vården. En deltagare påpekar särskilt att det behöver bli lättare att få tillgång till tolk, även för personer med dövblindhet, i akuta vårdsituationer.

Några deltagare menar att det finns behov av att diskutera vad ”individuellt stöd” innebär. Man lyfter till exempel att det är tveksamt om tillgång till gruppbostad ska räknas som individuellt stöd, vilket man gör inom ramen för LSS. Gruppbostäder påminner i stor utsträckning om vad FN beskriver som institutioner och avråder från.

Utrikesfödda personer med funktionsnedsättning löper särskilt stor risk att inte få den hjälp och stöd som de behöver. Många undviker att berätta om sin funktionsnedsättning av rädsla för att få ett sämre bemötande. Förutsättningarna skiljer sig mycket åt beroende på om personen har ett etablerat nätverk eller inte. Det finns också ett tydligt kunskapsglapp mellan yrkesgrupper som arbetar inom vård och habilitering och de som har insyn i asylprocesser. Språkbarriärer gör dessutom situationen ännu svårare, särskilt när personer bemöts på svenska trots att det inte är deras förstaspråk. För den som dessutom har en hörselnedsättning kan det innebära dubbel exkludering.

Förslag på åtgärder:

- Lagstadga rätten till ledsagning.
- Omdefiniera och säkerställ individuellt stöd enligt FN-konventionen.

- Inför en funktion för långsiktig kontinuitet i vårdkontakter för personer med livslång funktionsnedsättning.
- Se över färdtjänstlagen och säkerställ att färdtjänst inte kan fråntas synskadade.
- Förenkla ansökningsförfaranden för hjälpmedel.
- Nödstopp för återkrav av assistansersättning. Säkerställ att endast den som med uppsåt har inlämnat felaktiga uppgifter bör kunna drabbas av återkrav.
- Korta köer till god man och stödpersoner och underlätta tillgången till personligt ombud.
- Stärk tillgången till hälso- och sjukvård på svenskt teckenspråk och förbättra rutiner för tillgång till tolk vid akut vård.
- Stärk och samordna syncentralers, Arbetsförmedlingens och Försäkringskassans insatser.
- Upprätta individuella rehabiliteringsplaner och integrera psykologiskt stöd i habiliteringsverksamheten på syncentraler.
- Tillhandahåll kostnadsfria synhjälpmedel som en del av habiliteringen.
- Inför rutiner för att fånga upp nyanlända med funktionsnedsättningar, till exempel hörselscreening.
- Satsa på samtalsstöd i första hand, för att undvika onödig medicinering vid psykisk ohälsa.

Digital tillgänglighet och exkludering

Idag förväntas en stor del av vårdkedjan skötas digitalt, vilket förutsätter en viss nivå av digital kompetens och utgår från en viss fysisk och intellektuell norm. Många deltagare delar oron kring utvecklingen med en utbyggd välfärdsteknik där mänsklig personal ersätts med exempelvis kameror och chattar. Man poängterar att det finns en hög risk att personer med funktionsnedsättning exkluderas i ivern att effektivisera och digitalisera. En deltagare pekar på att det finns en allmän, felaktig uppfattning om att det främst är äldre som har svårt att till exempel använda Bank-ID. Personer med en intellektuell funktionsnedsättning och personer med funktionsnedsättning och migrationsbakgrund nämns som grupper som löper särskilt stor risk för digital exkludering. Rörelsehindrade personer upplever också svårigheter, till exempel på vårdcentralen när man förväntas knappa in sitt personnummer för att registrera sig. När man sedan ber om hjälp tror personalen ibland att det är för att man inte förstår, och tilltalar en som ett barn.

Den tilltagande digitaliseringen kan även skapa hinder i hemmet när normen för hushållsapparater, till exempel spisar, i allt högre utsträckning är digitala skärmar och röststyrning.

Förslag på åtgärder:

- Ta fram en nationell plan för digital inkludering.
- Säkerställ att digital teknik kompletteras med mänskliga möten.
- Designa vård- och stödsystem enligt principen om multimodalitet.

Brister i kunskap och bemötande

Många deltagare upplever att det finns brist på kunskap om funktionsnedsättningar och dess konsekvenser inom hälso- och sjukvården. Det visar sig både i personalen bemötande och i förståelsen för personens livssituation. Vårdpersonal kan upplevas som rädda och osäkra. Några kunskapsområden som lyfts som särskilt bristfälliga är Downs syndrom (exempelvis negativa attityder i samband med fosterdiagnostik i mödravården), CP-skador (patienter bemöts som barn trots att man inte har en intellektuell funktionsnedsättning) samt kunskap om psykisk ohälsa inom den somatiska vården. Flera deltagare påtalade också att det finns en bristande förståelse för ”osynliga” funktionsnedsättningar så som NPF, vilket kan leda till misstänkliggörande och att individers behov förbises. Ytterligare en deltagare lyfter att det lätt kan bli för mycket fokus på funktionsnedsättningen när man egentligen söker vård för något annat.

Personer med intellektuell funktionsnedsättning upplever ofta att man inte tas på allvar och att personalen talar över huvudet på en. Det förekommer också fördomar inom vården att personer med intellektuell funktionsnedsättning skulle känna mindre smärta än andra människor. En deltagare påpekar att det i gruppbostäder finns en överförskrivning av psykofarmaka, vilket tyder på brister i bemötande och kunskap.

Några deltagare som representerar döva och personer med hörselnedsättning upplever att personal inom hälso- och sjukvård, socialtjänst och psykiatri har bristande kunskap om teckenspråk och dövkultur. De ser teckenspråk som ett hjälpmedel och inte som ett eget språk och kultur. Många döva blir feldiagnosticerade, vilket bland annat beror på att det krävs mer kompetens än enbart tolkning för att göra vissa bedömningar. På fler platser i landet finns dövteam men de har begränsade uppdrag och resurser.

En deltagare uppmanar till att tydligare definiera vilka grupper som till exempel löper högre risk för psykisk ohälsa för att kunna sätta in riktade och effektiva insatser. Exempelvis är den psykiska ohälsan bland personer med intellektuell funktionsnedsättning hög, men på grund av bristande kunskap upptäcks såväl psykisk som fysisk ohälsa ofta allt för sent.

Flera deltagare påpekar att kommuner ofta har svårt att förstå skillnaden mellan Klarspråk och Lättläst. Många myndigheter har dessutom väldigt lite information tillgänglig på lättläst svenska.

Förslag på åtgärder:

- Inrätta nationella kunskapscentrum för fler typer av funktionsnedsättningar.
- Ökad kompetensutveckling om funktionsnedsättningar, deras konsekvenser och funktionsrätt för personal inom hälso- och sjukvård, tandvård och LSS. Använd gärna målgruppens kompetens.
- Satsningar i den somatiska vården för att säkerställa att jämlik, effektiv vård ges till personer med psykisk ohälsa.
- Inför en funktion inom psykiatrin med speciell kompetens kring fysiska och intellektuella funktionsnedsättningar.
- Öka acceptansen för personer med intellektuell funktionsnedsättning att kommunicera och fatta beslut med stöd av en legal företrädare och säkra tillgång till stödjande beslutsfattande oavsett boendeform.
- Gör mer myndighetsinformation tillgänglig på lättläst svenska.
- Erkänn teckenspråk som språk, inte bara hjälpmedel. Utbilda i tolkanvändning och teckenspråkskultur.
- Inför en stödfunktion riktad till personer med funktionsnedsättning som är huvudmannaövergripande.

Barnperspektiv

Flera deltagare lyfter utmaningar kopplade till hälsa, folkhälsa och social välfärd som särskilt berör barn och unga. En återkommande synpunkt är den otillräckliga samordningen kring små barn med funktionsnedsättning. Man menar att det saknas ett tydligt ansvar för barnhälsa i förskolan, trots att barn spenderar mycket tid där och att tidiga insatser är avgörande. Det betonades också att föräldrar ofta förväntas bära ett stort ansvar och behöver bättre stöd.

Många barn med hörselnedsättning får inte teckenspråk från början, trots att andra åtgärder sätts in. Barn på SIS-hem träffar tolk sällan och saknar ofta ett gemensamt språk i familjen. Överhuvudtaget finns en stor risk för social exkludering i relation till språk och tillgänglighet.

Förslag på åtgärder:

- Ge barn med hörselnedsättning tillgång till teckenstöd tidigt.
- Inför en funktion motsvarande elevhälsan i förskolan.

- Arbeta med inkludering och delaktighet i förskola och skola för att minska risken för psykisk ohälsa.
- Ge alla barn möjlighet att lära sig grundläggande teckenspråk för att minska kommunikativa klyftor.
- Öka möjligheten för barn och unga med funktionsnedsättning att delta i idrott, till exempel genom tillgång till transport, utrustning och fritidsaktiviteter.
- Ge vårdnadshavare stöd i att uppmuntra rörelse och aktivitet.
- Sprid anpassad och lättillgänglig information om psykisk hälsa och rätten till vård för barn, till exempel via skolan.

Geografiska skillnader och behov av samordning

Flera deltagare konstaterar att tillgänglighet och tillgången till stöd, vård och habilitering varierar kraftigt beroende på var i landet man bor. Särskilt svårt är det för den som byter vårdgivare, flyttar eller pendlar mellan kommuner eller regioner. Deltagare beskriver vad man kallar för ”kommunarrest”. Det innebär att man blivit beviljad hjälpmedel eller stöd i en kommun men av rädsla för att bli av med sitt stöd vågar man till exempel inte söka en utbildning i en annan kommun. Det förekommer också att personer med funktionsnedsättning flyttar, eller stannar kvar, av strategiska skäl – dvs baserat på tillgång till stöd och hjälpmedel.

Många stödinsatser utförs av ideella krafter, men utbildning av ideella ser väldigt olika ut runt om i landet, till exempel behövs det mer och likvärdig kunskap om hur man kan identifiera våldsutsatthet.

Förslag på åtgärder:

- Inför nationell samordning av hjälpmedel och insatser.
- Satsa på likvärdig utbildning av ideella stödinsatser.
- Kartlägg behov och tillgång till syn-/och hörselstöd i olika delar av landet.
- Ge offentliga aktörer bättre förutsättningar att samverka kring insatser, särskilt när det gäller barn och personer med multipla behov.

Utsatthet för våld och tvång

Flera deltagare bekräftar att våld och tvångsåtgärder förekommer i högre utsträckning mot personer mer funktionsnedsättning än befolkningen i stort. Ett exempel som nämns är inlåsning på boenden som man menar ofta beror på att personal saknar tillräcklig kunskap. Många betonar risken för sexuella övergrepp mot barn med

funktionsnedsättning, särskilt de med NPF eller intellektuell funktionsnedsättning. Det kan vara svårt att upptäcka.

Några deltagare lyfter andra former av våld, så som ekonomiskt våld, som ofta drabbar kvinnor med funktionsnedsättning. Barn och unga är särskilt utsatta för digitalt våld, där både vuxna och barn är förövare. En deltagare upplever att man bara pratar om att barn utsätts för våld av vuxna, men att man glömmer bort att barn utsätter andra barn, inte minst på nätet.

Föreslagna åtgärder:

- Ökad kunskap om våldsutsatthet och sexuella övergrepp mot personer med funktionsnedsättning hos personer som möter medborgare, inte minst barn.
- Anställ döva vuxna i det våldsförebyggande arbetet som riktas mot barn - tolktjänsten ska inte vara ett hinder.
- Mer samtal om sex, gränser och sexuell hälsa för både barn och vuxna med funktionsnedsättning.
- Mer samverkan mellan boenden och anhöriga för att inte gå miste om viktig kunskap som kan förbättra individens livssituation.
- Arbeta preventivt med tillit och relationsbygge för att undvika tvångsinläggningar. Satsa på självvald inläggning.

Behov av kunskap och statistik

Flera deltagare lyfter brist på statistik och kunskap som ett hinder för att förbättra livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning. Ett problem är att vissa grupper inte anses vara tillräckligt stora för att göra statistik på, även om behoven i gruppen är stora och statistik skulle kunna vara ett verktyg för att förbättra situationen.

Det lyftes också att enkäter och undersökningar ofta brister i tillgänglighet och exkluderar vissa grupper, vilket leder till att deras behov inte fångas upp. En sådan grupp är personer med intellektuell funktionsnedsättning. I Folkhälsomyndighetens årliga hälsoundersökningar finns till exempel grupper som inte kan svara, och då förblir de osynliga i statistiken. Den statistik som finns över funktionsnedsättning är dessutom ofta bristfällig och ger inte utrymme för att en person kan ha flera funktionsnedsättningar.

Det saknas statistik om nyanlända personer med funktionsnedsättning och deras behov. Ett antal deltagare anser att det är ett problem att det inte går att bryta ut data baserat på flera faktorer, exempelvis personer med migrationsbakgrund och hörselnedsättning. En deltagare menar att man av erfarenhet vet att hörselnedsättningar är vanligare bland

nyanlända än i övriga befolkningen. Det handlar dels om riskfaktorer som buller och bristfällig vård, dels att de som är uppvuxna i Sverige fångas upp tidigare. Men det finns ingen statistik på att det är så. Information om funktionsnedsättningar kan anses vara en känslig personuppgift, men å andra sidan går det ut över individer när det saknas dokumenterad kunskap.

Förslag på åtgärder:

- Inkludera personer med funktionsnedsättning i offentlig statistik.
- Säkerställ tillgänglighet för alla i enkäter och undersökningar.
- Samla in data om fler faktorer och fler målgrupper.
- Tillsätt studier om dövas hälsa utifrån Folkhälsomyndighetens erkännande av gruppen som särskilt utsatt.
- Undersök vilken påverkan en viss typ av stödinsats har på hälsa och livslängd hos personer med funktionsnedsättning.
- Undersök förekomsten av överförskrivning av psykofarmaka i gruppbostäder.

Rättsväsende

Brister i lagstiftning och rättsprocessen

Deltagarna beskriver återkommande ett antal grundläggande problem för säkerställandet av rättssäkerhet för personer med funktionsnedsättning. En sådan synpunkt är att det svenska rättsväsendet inte lever upp till FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, vilken borde vara normerande. Flera deltagare menar också att diskrimineringslagen ofta förbises och att de lagar som finns inte alltid efterföljs.

Ett antal deltagare lyfter vikten av att all myndighetsutövning bör omfattas av diskrimineringslagstiftningen, vilket inte är fallet idag. Till exempel omfattas inte all polisiär verksamhet av lagen. Deltagarna upplever att politiska processer som syftar till att utöka rättigheter och stärka skydd mot diskriminering är omständliga och går långsamt, medan processer som innebär att rättigheter dras tillbaka eller inskränks ofta påskyndas. Många deltagare anser dessutom att brott mot personer med funktionsnedsättning bör omfattas av hatbrottslagstiftningen i högre utsträckning, eftersom själva funktionsnedsättningen ofta är en central del av brottsmotivet. Flera menar också att det finns ett stort mörkertal av brott mot personer med funktionsnedsättning som inte anmäls.

En återkommande synpunkt är att ett ökat politiskt fokus på repressiva åtgärder och minskad respekt för mänskliga rättigheter är en generell trend som gör det särskilt svårt för personer med funktionsnedsättning inom olika delar av rättssystemet. Gruppen blir till exempel mycket mer utsatt än andra av att sitta i en delad cell, så när dubbelbeläggning blir mer vanligt förekommande ökar otryggheten för personer med funktionsnedsättning. När straffbarhetsåldern sänks innebär det att fler barn snart kommer att finnas på fängelser, varav många kommer att ha funktionsnedsättningar. Hur ska deras rättigheter och behov tillgodoses?

Ett antal deltagare pekar på att förutsättningarna att driva en rättslig process är alldeles för ojämlika. En kommun kan till exempel agera i strid mot LSS-lagen utan att det får konsekvenser. Individen kan överklaga, men det blir svårt för den som anser sig ha fått ett felaktigt beslut att driva ärendet mot kommunens jurister när man inte rätt till juridiskt stöd (om inte Diskrimineringsombudsmannen (DO) väljer att driva ärendet). En deltagare menar att kommunen i 90% av fallen får rätt och att det inte är troligt att det faktiskt förhåller sig på det viset. Ytterligare en deltagare menar att LSS-handläggare och beslutsfattare hyser en alltför hög tilltro till juridisk praxis och att de mål som hänvisas till i avslag ofta skiljer sig väsentligt från det aktuella ärendet. Utredningar är ofta felaktigt utförda, osakliga, opartiska och dåligt underbyggda, menar några deltagare.

Man påpekar också det paradoxala i man behöver vara relativt frisk och ha ork för att driva ett ärende som i grunden handlar om att man anser sig ha behov av stöd för att klara av vardagen. En allt för stor del av ansvaret för såväl att driva rättsprocesser som att samordna myndighetskontakter läggs idag på individen, anser flera deltagare. Det kan leda till att personer som egentligen har rätt till insatser ger upp, eller inte ens försöker söka stöd.

En deltagare lyfter att det är motsägelsefullt att personer med intellektuell funktionsnedsättning går igenom rättsprocessen utan hänsyn till funktionsnedsättningen, men när det kommer straff är det plötsligt en viktig faktor och personen kan få rättspsykiatrisk vård. Vården är dessutom ofta på obestämd tid, vilket inte anses rättssäkert. Några deltagare lyfter särskilt våldsutsatta kvinnor (och utsatta minoriteter) med intellektuell funktionsnedsättning och menar att de missgynnas i rättsprocessen eftersom de kan ha svårt att återge en sammanhängande berättelse, tidsbestämma händelser osv. Detta utnyttjas av förövarna.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD), rekommendationer och allmän kommentar 6 samt vägledning för tillgång till rättvisa.
- Se särskilt över och åtgärda brister i förvaltarskapslagstiftningen och Föräldrabalken.
- Inrätta ett Tillgänglighetscenter med en samlad klagomålsmekanism för hela landet.
- Säkerställ ”access to justice” (ung. ”tillgång till rättsskipning”). Delar av lagstiftningen kan idag inte ifrågasättas eller i tillräcklig mån prövas i domstol (verkställighetsfrågor kopplat till socialt stöd, villkor vad gäller färdtjänst, vård, vissa förvaltarskapsfrågor och vissa frågor kopplat till arbetsmarknadsåtgärder.)
- Säkerställ “equality of arms” (ung. principen om parternas likställdhet). Se över förvaltningsprocesslagen och säkerställ att alla beslut innehåller en korrekt utförd utredning som är sakligt och opartiskt underbyggd.
- Inrätta en specialistdomstol för frågor som rör funktionsnedsättning.
- Tillsätt en utredning och finansiera forskning för att identifiera och åtgärda luckor i rättighetsskyddet och jämna ut förutsättningarna i rättskedjan.
- Utvidga diskrimineringslagstiftningen till att omfatta hela rättsväsendet.
- Inför en särskild rättslig instans som omhändertar diskrimineringsärenden som DO inte driver.
- Tillsätt en huvudmannaövergripande vägledningsfunktion inom rättsväsendet med speciell kompetens kring funktionsnedsättning och dess konsekvenser.

- Ge personer med funktionsnedsättning rätt till kostnadsfritt rättsligt stöd i LSS-mål och stödjande beslutsfattande.
- Säkerställ att rättigheter inte begränsas som en effekt av att åtgärder implementeras.
- Nödstopp för återkrav av assistansersättning. Säkerställ att endast den som med uppsåt har inlämnat felaktiga uppgifter bör kunna drabbas av återkrav.
- Tillräknelighetskravet vid rättspsykiatrisk vård behöver återinföras i svensk lagstiftning.

Bemötande, stöd och kunskapsbrister i rättsväsendet

Ett flertal deltagare anser att det saknas grundläggande kompetens i hela rättsväsendet om FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och om den svenska diskrimineringslagstiftningen och hur den ska tillämpas. En deltagare menar att juridik som handlar om diskriminering och mänskliga rättigheter har en låg status i domarväsendet och att det avspeglas både i domar och i enskilda domares attityder.

Deltagarna är överens om att det finns behov av att öka kunskapen om funktionsnedsättningar hos personal i rättsväsendet, inte minst kring när det gäller förståelse för neuropsykiatriska svårigheter och psykisk ohälsa. Deltagarna ger exempel på situationer när personer med funktionsnedsättningar inte fått de hjälpmedel de haft rätt till i samband med t.ex. polisförhör, eller hur personal felaktigt trott att en person varit onykter eller okunnig på grund av en viss funktionsnedsättning. Ett annat konkret exempel som grundas i okunskap men som är enkelt att lösa är att fängsla händerna på en frihetsberövad som använder teckenspråk framför kroppen i stället för bakom.

Flera deltagare lyfter vikten av individanpassat stöd, även i rättskedjan. Ett verktyg som kan gynna individanpassningen och som deltagaren menar borde främjas mer är biträdande övervakare. En biträdande övervakare är ett komplement till frivården och kan till exempel vara en person från civilsamhället som erbjuder stöttning.

Förslag på åtgärder:

- Inför utbildning om LSS som en obligatorisk del av juristprogrammet.
- Höj kunskapen om funktionsnedsättningar och bemötande hos befintlig och framtida personal inom rättsväsendet, exempelvis genom obligatorisk kompetensutveckling. (Områden som nämns specifikt är NPF, IF, psykisk ohälsa, teckenspråk och dövkultur, våldsutsatthet m.m.)
- Ta fram praktiskt utbildningsmaterial och samla verkliga exempel inom funktionsrättsområdet för att illustrera hur rättsosäkerhet ser ut i praktiken.

- Öka kunskapen om FN-konventionen, diskrimineringslagen och rättighetsperspektiv hos personal i rättsväsendet.
- Främja och engagera civilsamhället i insatsen biträdande övervakare.
- Överväg möjligheten att kombinera rollen som god man och assistent.

Barns rättigheter i rättsväsendet

Många deltagare anser att rättsprocessen är otillgänglig för barn generellt, inte bara för barn med funktionsnedsättning. Det gäller inte minst i fråga om våldsbrott och vårdnadstvister. Det behövs bättre kompetens kring att bemöta barn i utsatta situationer och rättsprocessen behöver göras mer begriplig. Barnahus och polisens kontaktsamordnare ses som goda exempel på anpassningar i rättsprocessen ur ett barnperspektiv.

Barn med NPF och intellektuell funktionsnedsättning är särskilt utsatta för sexuella övergrepp och löper större risk att bli lurade in i kriminalitet. Flera deltagare är eniga om att det är viktigt att satsa på förebyggande insatser riktade till de här målgrupperna. Många har erfarenhet av att anmälningar om sexualbrott inte följs upp tillräckligt, vilket drabbar personer som har svårt att navigera systemet och som ansträngt sig för att anmäla särskilt hårt.

En deltagare lyfter att döva barn har svårt att få tillgång till jourer och samtalsstöd på teckenspråk, såväl i civilsamhället som i det offentliga (BUP, Elevhälsan osv). Kompetensen finns men monteras ned, bland annat eftersom det är svårt att rekrytera psykologer till deltidstjänster när elevunderlaget är litet.

Ytterligare en grupp som lyfts särskilt är barn och unga som bor på SIS- och HVB-hem. Dessa barn har ofta en funktionsnedsättning, medan miljön på hemmen sällan är anpassad efter personer med till exempel NPF. Kunskapen hos personalen om funktionsnedsättning och dess konsekvenser är dessutom ofta låg. Det här riskerar att förvärra situationen för barnet eller ungdomen.

Ett sätt att motverka att okunskap om funktionsnedsättningar får konsekvenser i beslut och domslut är möjligheten att kalla oberoende sakkunniga. Det är ett verktyg som borde användas i högre utsträckning, inte minst i vårdnadstvister.

Förslag på åtgärder:

- Ökad kunskap inom rättsväsendet om olika funktionsnedsättningar, dess konsekvenser och rättighetsperspektiv.
- Öka Polisens kunskap om brott mot barn med funktionsnedsättning.

- Kortare handläggningsprocesser och väntan på utredning för barn som utsatts för våld.
- Kriminalvården måste kunna säkerställa att man bryter isolering för barn.
- Utnyttja möjligheten att kalla oberoende sakkunniga.
- Säkerställ att barn och unga får stöd så att de kan föra fram sina åsikter och vara delaktiga i en rättsprocess.

Tillgång till kommunikationsstöd

Flera deltagare lyfter att saknas tillräckliga rutiner för den som behöver kommunikationsstöd eller kognitivt stöd i rättsprocessen. Det handlar bland annat om tillgång till teckenspråkstolk i rättsprocessen, men även i fängelser och häkten. En teckenspråkig intagen kan till exempel nekas samtal eftersom det inte finns bevakare som kan förstå samtalet. Ett annat exempel är att döva får sämre tillgång till rehabilitering eftersom tolkar ses som en extra utgift för anstalten. Döva löper därmed högre risk för isolering och psykisk ohälsa.

Några deltagare berättar hur okunskap om dövhet, dövblindhet och teckenspråk riskerar att leda till rättsosäkerhet. Tjänstepersoner i rättsväsendet ser ofta teckenspråkstolkning som ”en lösning” och inte som tolkning från ett språk till ett annat, vilket ökar risken för felaktiga översättningar och missförstånd i till exempel förhörsprotokoll. Dessutom behöver teckenspråkstolken ha viss utbildning i rättskunskap, vilket inte alltid är fallet.

Deltagarna understryker att det är avgörande för rättssäkerheten att man som vittne, tilltalad eller misstänkt får frågor ställda till sig på ett sätt som man förstår – oavsett om det handlar om exempelvis teckenspråk eller om intellektuell nivå. Ofta saknas samordning kring tolk mellan olika aktörer längs hela rättskedjan.

Bland döva med migrationsbakgrund är det stora skillnader på huruvida man är bekant med teckenspråk sedan innan. Till exempel är migranter från Ukraina ofta vana vid att kommunicera med teckenspråk, medan personer med bakgrund i Mellanöstern ofta inte har teckenspråket sedan innan, vilket gör det särskilt utmanande att gå igenom en rättsprocess i Sverige.

Några deltagare lyfter att det kan vara svårt att få ett bildstöd som är träffsäkert nog för ändamålet. Det kan också finnas en oro inom rättsväsendet att bildstödet blir ledande och påverkar rättsprocessen. Det är viktigt att förstå att bildstöd är ett av flera verktyg för personer som har behov av det. Det behövs ofta en tolk också.

Förslag på åtgärder:

- Ett mer samordnat tolkstöd genom hela rättskedjan, inte minst för särskilt sårbara grupper som barn och våldsutsatta kvinnor.
- Ta fram tillgängligt informationsmaterial på svenskt teckenspråk och lättläst svenska om rättigheter och vad som händer om man anmäler ett brott – särskilt för barn och unga.
- Inför bättre rutiner för att snabbt identifiera behov av kommunikationsstöd, särskilt för barn och unga.
- Säkerställ trygga kontaktvägar till polisen för personer som inte kan använda talat språk – exempelvis via text eller video.
- Säkerställ rätt till rättsutbildad tolk, kommunikationsstöd och andra hjälpmedel i hela rättsprocessen. Rättssäkerhet kräver språklig tillgänglighet från start.
- Kvalitetssäkra teckenspråkstolkning i rättsprocesser.
- Säkerställ tillgång till en legal företrädare som en kan kommunicera med.

Goda exempel på metoder och material

Civilsamhällesorganisationerna är generellt positiva till att samverka för att ta fram utbildningar och metoder, men påpekar att det krävs samordning och resurser för tillgänglighetsanpassning. Det finns mycket informell kunskap hos målgruppen och i civilsamhället som kan systematiseras och sammanställas på ett bättre sätt. Flera deltagare upplever att man sällan får frågan om att utbilda och att det kan vara svårt att bli ”insläppt” på utbildningar eller arbetsplatser där det finns behov av kunskapshöjning kring funktionsnedsättningar. Utöver de goda exempel på metoder och material som nämnts i tidigare avsnitt så nämndes även dessa exempel under dialogen:

Brottsofferjouren driver projektet *Funktionsrätt i rättskedjan* som syftar till att förbättra och kvalitetssäkra stödet till personer med funktionsnedsättning genom hela rättskedjan.

I den anglosaxiska värden finns goda erfarenheter av att jobba med *Family liason officer* – tjänstepersoner som är anställda av Polisen men arbetar utanför förundersökningen.

In my shoes är en metod för att intervjua barn i utsatta situationer.

Kultur och Kvalitet arbetar med att skapa kreativa möten mellan olika yrkesgrupper och personer med funktionsnedsättning.

Migration

Strukturella utmaningar och lösningar

Ett återkommande resonemang i dialogen är att nyanlända med funktionsnednedsättning ofta hamnar i ett dubbelt utanförskap. Flera deltagare menar att funktionsnedsättningar är mer vanligt förekommande bland nyanlända jämfört med befolkningen i stort, men eftersom det saknas statistik om målgruppen blir det svårt att synliggöra dem och deras utmaningar. Man påpekar också vikten av att Sverige följer FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD), även på migrationsområdet.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i migrationslagstiftning (inkl. nyligen genomförda och planerade förändringar) i enlighet med konventionen och rekommendationer samt Sendai-ramverket för katastrofriskreducering 2015–2030.
- Inför krav på funktionshinderperspektiv och konsekvensanalys i alla utredningar och förslag inom migration/medborgarskap.
- Inför krav på tillämpning av ett livslångt perspektiv utifrån individens funktionsförutsättningar vid samtliga bedömningar.
- Ta fram statistik om personer med migrationsbakgrund som har en eller flera funktionsnedsättning/-ar.
- Inför tydliga mål och gemensamma metoder för uppföljning för att kunna veta om och hur situationen förbättras.
- Gör migration till ett trettonde samhällsområde i den funktionshinderspolitiska strategin.
- Involvera organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning i framtagandet av regelverk och policy på migrationsområdet.
- Se över försörjningskrav och gör lönestöd/lönebidrag till en tillräcklig försörjningsform för personer med funktionsnedsättning gällande permanent uppehållstillstånd, familjeåterförening och medborgarskap. Reglerna är idag utformade med särskilda undantag som inte uppfylls i praktiken.
- Stärk lagstiftningen så att individer med funktionsnedsättning inte kan utvisas till länder där de uppenbart riskerar att erhålla inhumana villkor eller frånvaro av stöd.

Tidiga insatser och samordnat mottagande

Flera deltagare betonar vikten av tidiga diagnoser och insatser för personer som är nyanlända och har en funktionsnedsättning. Det är till exempel vanligt att en hörselnedsättning upptäcks först i samband med SFI-undervisning. Det skulle underlätta

integrationsprocessen och dessutom bli billigare för det offentliga om funktionedsättningar upptäcktes tidigare, till exempel genom att införa screening. Att ställa en fråga i ett samtal eller i en enkät räcker inte alltid, eftersom personen kanske kommer från en miljö där funktionsnedsättningar inte beskrivs som i Sverige, eller helt enkelt inte vet om att hen har en funktionsnedsättning.

Många understryker att det behövs en bättre samordning mellan olika instanser som en nyanländ person kommer i kontakt med. Migration och funktionedsättning kan inte betraktas som två separata silos. En deltagare understryker ett behov av bättre samordning mellan SFI och habiliteringsinsatser, eftersom det blir svårt att delta språkundervisning utan det stöd och den habilitering som krävs. Ytterligare ett paradoxalt exempel är att många nyanlända behöver jobba och tjäna pengar för att ha råd med vård och hjälpmedel, samtidigt som man behöver ett läkarutlåtande för att kunna få rätt stöd i arbetet eller rätt till aktivitetsersättning. Utan ett svenskt personnummer är det dessutom svårt att få tillgång till vård och ett läkarutlåtande. Det blir ett moment 22.

Förslag på åtgärder:

- Inrätta en huvudmannaövergripande stödfunktion, så att individen inte måste agera koordinator.
- Stärk samordningen mellan myndigheter i mottagnings- och etableringsfasen, särskilt för att fånga upp osynliga funktionsnedsättningar.
- Inför screening för funktionsnedsättningar vid mottagande av nyanlända, i synnerhet för barn.
- Använd funktionsnedsättning som variabel för boendeplacering. Placera döva nyanlända nära varandra och nära specialskolor, föreningar m.m. med dövkompetens.
- Erbjud organiserat råd och stöd till migranter med funktionsnedsättning så tidigt som möjligt.
- Påskynda placering i specialskola för barn som behöver det. Slussa inte in döva vuxna eller barn i förberedelseklasser utan teckenspråksstöd – det försenar språkutveckling, skapar isolering och försämrar psykisk hälsa.
- Säkerställ att barn inte felaktigt tillskrivs en diagnos på grund av bristande språkförståelse eller kommunikation.
- Det behövs tidiga insatser i förskolan samt stöd till både personal och vårdnadshavare. Föräldrar måste förstå barnens behov, och personalen måste kunna bemöta dem på rätt sätt.

Stöd i migrations- och integrationsprocessen

Ett antal deltagare påpekar att det är problematiskt att det finns en inbyggd förväntan att asyl- och etableringsprocessen ska gå lika snabbt för alla, trots att processerna är anpassade för personer utan funktionedsättning ställer höga krav på till exempel kommunikativa förmågor. För en nyanländ person med funktionsnedsättning kan det ta till exempel ta lång tid att få tillgång till stöd och habilitering vilket gör att SFI-undervisningen måste skjutas upp. Som döv nyanländ måste man lära sig två språk – det skrivna och det svenska teckenspråket. Det finns dessutom stora skillnader i huruvida man använt teckenspråk i sitt tidigare hemland. Flera deltagare erfar att det är svårt för synskadade att ta del av SFI-undervisning, antingen för att det helt enkelt inte finns eller för att man nekas praktiska förutsättningar att delta i form av ledsagning eller färdtjänst.

Migrationsprocessen och SFI i synnerhet borde även ta hänsyn till inlärningssvårigheter som orsakats av trauma och PTSD. Att pendla eller flytta till ett jobb anser flera är ett orimligt krav då tillgång till stöd och anpassningar beviljas av kommunen och man inte vill riskera att gå miste om det genom att byta kommun.

Flera deltagare lyfter att det råder stort brist på kunskap och information bland personer med funktionsnedsättning som befinner sig i migrationsprocessen. Det handlar till exempel om kunskap om tillgång till mediciner, stöd och hjälpmedel. Deltagarna upplever att Migrationsverket inte ger någon information om vilka rättigheter man har och hur man går till väga för att få stöd. I kommunerna saknas ofta (lättläst) information på andra språk än svenska. Det stödmaterial på ämnet som till exempel finns hos MFD verkar inte alltid nå ut. Sammantaget så innebär det att personer med funktionedsättning och migrationsbakgrund inte alltid får det stöd som de har rätt till. En särskilt utsatt grupp som ofta går under radarn är föräldrar som själva har en funktionsnedsättning.

Några deltagare lyfter att ledsagning och personlig assistans kan innebära en kulturkrock för personer som kommer från länder där normen är att omsorgen sker inom familjen. Möjligheten att anställa en familjemedlem som assistent kan vara ett sätt att överbygga normer och förändra synen på personer med funktionsnedsättningar. Deltagarna betonar dessutom att det är lång och krävande process att få en personlig assistent, och anser att en nyanländ person borde få stöd att gå igenom den.

Förslag på åtgärder:

- Anpassa asyl- och etableringsprocessen och säkerställ att personer med funktionsnedsättning i asyl-/migrationsprocess får adekvat stöd, boende, försörjning, hjälpmedel och tillgänglig information.

- Barnets rättigheter samt rätten till särskilda rättssäkerhetsgarantier för asylsökande med särskilda behov måste särskilt beaktas och tillämpas i mottagandet och i asylprocess för barn med funktionshinder.
- Ge nyanlända med funktionsnedsättning personlig assistans i stället för några timmar hemtjänst.
- Säkra rätten att anställa familjemedlemmar som assistenter.
- Gör bostadsförmedlingens förtursystem tillgängligt och fungerande för nyanlända med funktionsnedsättning.
- Många unga döva migranter har upplevt trauma, isolering eller diskriminering. Teckenspråkig psykologkontakt bör finnas tillgänglig.
- Erbjud undervisning i svenskt teckenspråk före asylförhör och tillgodose dövas särskilda behov utifrån ursprungslandets utbildningsmöjligheter.
- Lyft rättssäkerheten i migrationsmål genom att utse god man till ensamkommande barn.
- Inför särskilt stöd för barn i utsatta situationer – exempelvis barn som bor på återvändandecenter eller har föräldrar i förvar. Dessa miljöer är inte anpassade för barn med särskilda behov.
- Inför stöd för integration i förskola, vid behov med tolk.
- Inkludera specialkompetens på migrationsverket – en avdelning med samlad kompetens som kan stötta handläggare på migrationsverket.
- Informera om vilka möjligheter till stöd och kontaktnät som finns i det lokala föreningslivet.
- Garantera att personer med funktionsnedsättning får tillgång till SFI och de hjälpmedel och anpassningar som krävs för att ta del av undervisningen. Det gäller inte minst hörsel- och synskadade.

Kunskap, bemötande och normer

En återkommande synpunkt är att kunskapen om funktionsnedsättningar hos myndigheter och andra offentliga aktörer som kommer i kontakt med migranter behöver öka. Personer som arbetar i vården har ofta dålig kunskap om migrationsprocessen, och personer som arbetar i migrationsprocessen har ofta dålig kunskap om funktionsnedsättningar och hur vården fungerar.

Ett inlyssnande bemötande är viktigt för att förstå situationen när ett barn eller vuxen har svårt att uttrycka sig. En tolk löser inte alltid kommunikationsutmaningarna, utan det krävs ofta en kulturell kompetens hos personalen för att förstå vilka normer som påverkar synen på funktionsnedsättningar. Deltagarna menar att man måste vara medveten om

stigma och kunskapsbrister kring funktionsnedsättningar som förekommer i en del andra länder, inte minst gällande ”osynliga” funktionedsättningar som ADHD och språkstörning. Det är viktigt att samtala med föräldrar om synen på funktionsnedsättning för att undvika att de försöker dölja barnets särskilda behov. Det gäller även vuxna med funktionedsättning, som ibland tror att det kan påverka asylprocessen negativt om man visar att man har en funktionsnedsättning. Man måste visa att det går att leva ett bra liv med funktionsnedsättning och att det finns stöd och anpassningar att tillgå.

Några deltagare nämner att nyanlända med funktionsnedsättning som finns i en hederskultur är särskilt utsatta. Ett exempel är döva som tvingas ingå äktenskap med hörande, vilket skapar våldssituationer i relationen.

Förslag på åtgärder:

- Öka kunskapen om funktionsnedsättningar och dess konsekvenser hos tjänstepersoner som möter migranter.
- Särskilt riktad information till nyanlända barnfamiljer där det finns barn med funktionsnedsättning om rätten till stöd och vård.
- Utöka den frivilliga hälsoundersökningen som erbjuds nyanlända familjer för att fånga upp barn med psykisk ohälsa och/eller funktionshinder och lotsa till stöd och vård.

Kultur och fritid

Brister i lagstiftning och systemfel

Deltagarna diskuterar ett antal strukturella utmaningar för att öka förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att ha en meningsfull fritid, tillgång till kulturarv och delta i kulturlivet. En återkommande synpunkt är att det saknas ett rättighetsperspektiv i frågor om kultur och fritid, och att FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) bör införlivas i svensk lag. Det, menar flera deltagare, skulle leda till att rekommendationer och rättigheter får genomslag i praktiken.

Ytterligare en synpunkt är att diskrimineringslagen, som ställer krav på tillgänglighet, inte efterlevs i verkligheten. Det leder till att förtroendet för lagstiftning urholkas. En deltagare förordar att man i stället lovar lite mindre men faktiskt efterlever det man lovar. Det skulle synliggöra brister och mobilisera krafter som skulle kunna fokusera på de områden där samhället inte tar ansvar för tillgänglighet.

Statistik och uppföljning nämns också som ett område som kan förbättras.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen.
- Utveckla nationella riktlinjer för tillgänglighet och övervaka tillgänglighet för alla inom offentligt finansierad kultur och idrott på statlig, regional och kommunal nivå.
- Utveckla inkluderande mätmetoder för uppföljning som är etiskt hållbara och GDPR-vänliga.
- Inkludera personer med intellektuell funktionsnedsättning i offentlig statistik och forskning kopplat till kultur och fritid.

Bristande samordning

En annan strukturell utmaning är stuprörstänkande och bristande samordning mellan olika aktörer, menar deltagarna. Ineffektiv samverkan mellan kommuner, myndigheter, föreningar och förbund leder till exkludering. Till exempel får man inte ha med sig en ledsagare för en aktivitet på andra sidan kommungränsen. Det förekommer även skillnader i tillgång i tolkstöd, ledsagning, assistans och färdtjänst beroende på var i landet man bor. I vissa kommuner och regioner är det svårt att få beviljat stöd för att delta i fritidsaktiviteter. Tillgång till samåkning och färdtjänst är särskilt viktigt för personer som lever och verkar i landsbygder. Det saknas även tydliga ansvarsfördelning kring olika

typer av stöd och hjälpmedel. Inom idrotten ses till exempel ledsagning inte som en del av verksamheten utan som en kommunal fråga.

Flera av målgrupperna är väldigt små och det är svårt att få ihop tillräckligt många personer för en anpassad aktivitet inom en kommun eller en stadsdel. I mindre kommuner borde regionen hjälpa till att man samordna insatserna, så att man kan delta i verksamhet i andra kommuner. En deltagare ger ett exempel från Göteborg, som har ett så kallat äldrecentrum i varje stadsdel. Vid varje äldrecentrum deltar ungefär en döv person. Om det hade funnits en bättre samordning hade dessa äldre döva personer kunnat träffa varandra för gemensamma aktiviteter. Inkluderande evenemang görs ofta i projektform som inte överlever efter projekttidens slut.

Förslag på åtgärder:

- Samverka mer mellan idrottsrörelse, myndigheter, kommun, skola, habilitering och LSS. Genomför effektmätning nationellt, regionalt och lokalt.
- Skapa samverkansstrukturer mellan kommuner, myndigheter, föreningar och förbund.
- Stärk övergången från skola till föreningsliv genom samordnade insatser.
- Tillgängliggör kulturverksamhet nationellt, oavsett kommun.

Civilsamhällets förutsättningar att skapa inkludera verksamhet

Ytterligare ett exempel på ett strukturellt hinder för att öka förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att ha en meningsfull fritid och delta i kulturlivet är civilsamhällets bristande resurser. För generella verksamheter som anpassas för att öka inkluderingen, såsom studieförbundens verksamhet, är det en utmaning att hantera generella ekonomiska nedskärningar. Studieförbunden och folkhögskolorna är centrala när det gäller tillgängliga aktiviteter och evenemang och därför slår nedskärningarna i folkbildningen extra hårt mot personer med funktionsnedsättningar.

Det är svårt att komma runt att insatser som är viktiga för att inkludera nya målgrupper i generella verksamheter, tex anpassningar i lokaler eller arvoderade ledare, ofta är lite mer krävande och kostsamma. Tillgång till arvoderade ledare är viktigt för många målgrupper, till exempel personer med intellektuell funktionsnedsättning. Den kostnaden får inte ingå i de breda anslagen inom kultur och fritid, vilket skapar hinder för de som vill arrangera inkluderande verksamhet.

Civilsamhället är bra på att hitta lösningar för målgruppen, men det bygger på en egen organisering. Ofta fungerar det bra att det offentliga bekostar och att civilsamhället

genomför, men det offentliga kan och bör inte ”beställa” verksamhet från civilsamhället. Civilsamhället måste i stället ha möjlighet att frivilligt söka medel för att kunna anpassa verksamheten. En underutnyttjad möjlighet är att ge målgruppen själv möjlighet att arrangera evenemang. Då blir de ofta tillgängliga utan stora, resurskrävande anpassningar.

En deltagare påpekar att det etniska föreningslivet till stor del av leverantörer av kultur, men att samhället inte ser värdet av deras insatser. För många personer med funktionsnedsättning och migrationsbakgrund blir den etniska föreningen det sammanhang man mäktar med. Genom att avfinansiera den här delen av civilsamhället skapas ännu större isolering av individer som redan är marginaliserade.

Förslag till åtgärder:

- Befäst statsbidraget för rörelsefrämjande organisationer i enlighet med förslaget i utredningen Varje rörelse räknas (2023:29).
- Lyft fram och öronmärk långsiktiga resurser till parasporten i Sverige genom att avdela särskilda medel i regleringsbrev eller liknande.
- Större spridning/information om att studieförbundens breda och tillgängliga kulturverksamhet finns, särskilt utanför funktionshinderföreningarna.
- Bättre tillgång till teckenspråkstolk för att delta i studieförbundens folkbildning.
- Bättre tillgång/synk med färdtjänst för att delta fysiskt på plats i studieförbundens folkbildning.
- Stöd för kulturella och fritidsaktiviteter via föreningar.

Tillgång till stöd och anpassning

Många deltagare upplever att tillgången till ledsagning, färdtjänst, syntolkning, personlig assistans m.m. försämrats, vilket gör det allt svårare för att personer med funktionsnedsättning ska kunna delta i fritid, kultur och idrott. Trots tidigare framsteg, exempelvis fler syntolkade program, upplever man att den positiva utvecklingen har stagnerat eller till och med gått bakåt. Att få stöd för att delta i fritidsaktiviteter är lågt prioriterat och det är svårt att få en arrangör att stå för till exempel teckenspråkstolk. Det är framför allt viktigt för barn att få tillgång till stöd i fritidsaktiviteter.

Som arrangör ställs man ibland inför ett dilemma. Å ena sidan underlättar det för målgruppen att evenemang och verksamhet finns nära dagliga verksamheter och boenden, å andra sidan går man då miste om mångfalden och den integrerande effekten.

Fritidsbanken ses som ett gott exempel som ger möjlighet att prova olika idrotter och utrustning. Men för att fler ska kunna nyttja Fritidsbanken behövs bättre tillgång till assistans och färdtjänst för sådana ändamål.

För äldre som har svårt att komma ut eller som bor på en plats som de inte känner igen finns goda exempel på hur man använt VR-glasögon för att uppleva välbekanta, eller nya, platser. Det skapar en känsla av delaktighet och uppmuntrar till samtal.

I Norge finns bidrar staten till en nationell fond för inkluderande fritidsaktiviteter som svenska myndigheter och politiker kan inspireras av.

Förslag på åtgärder:

- Öka möjligheten till ledsagning och personlig assistans, med nationell samordning och tydligare ansvarsfördelning.
- Subventionera inträde och andra aktivitetskostnader för ledsagare, assistenter och tolkar.
- Säkerställ tolkresurser för tillgång till fritid och kultur.
- Säkerställ rätten till färdtjänst för att kunna ta sig till och från fritidsaktiviteter och för att föräldrar ska kunna delta på barns fritidsaktiviteter.
- Personer med funktionsnedsättning borde ha fri tillgång till färdtjänst för kultur och fritidsaktiviteter även när de fyllt 26.
- Specialhjälpmedel borde kunna fås utan att man betalar först och blir kompenserad efteråt, eller att dessa finns i föreningen.
- Specialhjälpmedel som föreningar tillhandahåller ska vara i toppform och underhållas regelbundet.
- Inför nationellt stöd till kulturskola för döva och teckenspråkstalande barn.
- Samhället bör ta ett större ansvar och erbjuda stöd för att möjliggöra instrumentanpassning, så att både barn och vuxna med funktionsnedsättning kan delta i musikskapande på lika villkor.
- Säkra tillgång till svenskt teckenspråk i kulturverksamheter – det gäller scenkonst, film, museer och litteratur.
- Vidta åtgärder för att fler filmer, fler museer och fler evenemang ska syntolkas, exempelvis genom en statlig app för syntolkning.
- Öka utbudet av tillgänglig litteratur från MTM och förbättra kvaliteten.

Tillgängliga miljöer

För att alla ska ha tillgång till fritidsaktiviteter och kultur måste det finnas anpassade lokaler, understryker deltagarna. Det handlar inte bara om att komma in rent fysiskt, utan

det behöver finnas möjlighet att själv uppträda och att vara publik på samma villkor som alla andra. Det är viktigt att det ställs krav på tillgänglighet vid nybyggnation av till exempel kulturhus och idrottsarenor. Den som saknar vänner eller anhöriga som kan ställa upp och skjutsa hamnar lätt utanför.

Det kan vara kostsamt att tillgänglighetsanpassa den fysiska miljön (både för lokalhållande organisationer som arrangörer), å andra sidan är kultursektorn flexibel och lösningsorienterad, och har dragit många lärdomar från pandemin. Kontinuerlig dialog mellan kulturföreningar, kommuner och regioner är viktigt för att kunna nå lösningar kring tillgänglighet. Det offentliga kan bli bättre på att se civilsamhället som en resurs och ett verktyg för nya idéer och lösningar, till exempel genom att inkludera funktionsrättsföreningar i Kultursamverkansmodellen.

Några deltagare lyfter fram att lek bör ses som en del av kultur och fritid. Man anser att det är viktigt att tillgängliggöra miljön för lek, både inomhus och utomhus. När städer förtätas blir det svårare att hitta miljöer för lek, även i skol- och förskolemiljö. Det är ett problem om barnen måste åka någonstans för att uppleva kultur – förut kom kulturen till barnens miljö och fler kunde därmed vara delaktiga.

Förslag på åtgärder:

- Arrangörer behöver bli bättre på att säkerställa att alla evenemang, även tillfälliga, är fullt tillgängliga för alla – både för besökare och yrkesverksamma.
- Utveckla nationella riktlinjer för tillgänglighet inom kulturinstitutioner – både fysiskt och pedagogiskt.
- Säkerställ och övervaka tillgången till lekplatser, fritidsaktiviteter, idrottslektioner i förskolor och skolor för barn med funktionsnedsättning.
- Anpassning av miljöer för lek så att barn med funktionsvariation kan leka ute och inne.
- Anpassning av miljöer i förskola, skola och fritidshem för lek, kultur och fritid.

Delaktighet och inkludering

Att anpassa evenemang och aktiviteter för att personer med funktionsnedsättning ska kunna vara publik är en sak, att själv utöva kultur eller idrott en annan. Det ställer högre krav på tillgängligheten för att en person med funktionsnedsättning till exempel ska kunna stå på scen eller delta i en skapandeprocess. Kommuner erbjuder ofta sommar- och vinteraktiviteter för barn att prova på, men det är ofta svårt för barn med funktionsnedsättning att delta. För att undvika att man kommer till en aktivitet men blir

exkluderad är det bra med tydlig information där det framgår vilka aktiviteter som är tillgängliga och inte.

Några deltagare anser att kompetensbrist om funktionsnedsättningar hos personal i skola, på boenden och i fritidsverksamheter skapar glapp och missförstånd. Det behövs mer utbildning och kompetenshöjning för ett inkluderande bemötande, och för att skapa miljöer som främjar delaktighet.

En deltagare reflekterar över att det ofta finns en känsla av att man borde vara tacksam för att ett sammanhang är tillgängligt och inkluderande. Den känslan späs på när inkluderande verksamhet genomförs i projektform eller som punktinsatser, som att det är något ”utöver det vanliga”. För att uppleva kultur, vara spontan och våga testa på saker i livet så behövs mer flexibilitet i stödsystemen och en känsla av att man har lika mycket rätt till nya upplevelser som alla andra – inte att man är till besvär.

Flera deltagare återkommer till riskerna med en allt för hög tilltro till digitalisering. Det är inte bara äldre som har svårt att anpassa sig till den digitala utvecklingen, yngre personer och migranter med funktionsnedsättning löper också risk att bli exkluderade, menar ett antal deltagare. Några deltagare lyfter att digital kultur- och fritidsverksamhet kan vara ett bra verktyg för att kunna skapa distansverksamhet för små målgrupper, till exempel digitala studiecirklar. Men det finns grupper som behöver ses fysiskt.

En deltagare berättar att personer som bor på boenden ofta har dålig internetuppkoppling. Det finns exempel på bildtelefoner på gruppboenden för hörselskadade som inte går att anpassa på grund av dåligt nät.

Förslag på åtgärder:

- Stöd teckenspråkiga ungdomsläger, kulturfestivaler och träffar, där unga döva själva är aktiva arrangörer.
- Utbilda kulturpersonal i tillgänglighet och bemötande – och motivationshöjande åtgärder som får fler personer med funktionsnedsättning att ta del av kulturlivet.
- Utbilda föreningar, ledare och tränare i bemötande och inkludering för att skapa en mer medveten idrottsmiljö.

Målgruppens ekonomiska begränsningar

En utmaning som flera deltagare lyfter är att personer med funktionsnedsättning ofta begränsas av sin ekonomi. En av fyra personer med funktionsnedsättning lever i fattigdom, vilket i kombination med bristande stödinsatser leder till begränsad tillgång till kultur och fritid. Rädsla för att förlora grundersättning eller annan ekonomisk

trygghet gör att många inte vågar satsa på sina intressen, arbete eller politiskt engagemang.

Flera deltagare understryker att det saknas trygghetssystem som tillåter konstnärligt skapande och ideellt engagemang utan att man riskerar att förlora ersättningar. Ideellt engagemang är mer än bara en fritidssysselsättning, det skapar självkänsla och delaktighet vilket bidrar till en god hälsa. Att inte kunna utforska sina intressen och talanger kan dessutom påverka möjligheten till en framtida försörjning. Ideellt engagemang och att utöva kultur eller idrott på fritiden bör uppmuntras i högre grad och betraktas som en positiv skyddsfaktor – inte som en extra utgift för assistans eller annat stöd.

Förslag på åtgärder:

- Se över reglerna om sjukersättning/aktivitetsersättning och lagstadga rätten att delta i ideellt engagemang utan att riskera indraget stöd.
- Säkra ekonomisk trygghet för kulturutövare med funktionsnedsättning genom att exempelvis ge möjlighet att arbeta utan att förlora grundersättning, införa basinkomst eller skattetak, ge möjlighet att få ersättning utan att förlora andra stöd.
- Främja politiskt deltagande för personer med funktionsnedsättning genom ökad trygghet i ersättningssystemen.
- Ge relevanta myndigheter (t.ex. Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen) bättre verktyg för att kunna sprida information om tillgängliga ersättningsmodeller som är relevanta för målgruppen.
- Subventionera kultur- och fritidsaktiviteter samt stöd för resor och ledsagning.

Kulturarv

En deltagare betonar att kulturarv skapas konstant. Nya svenskars kultur och kultur som finns bland personer med en viss typ av funktionsnedsättning, till exempel dövkultur, bidrar också till kulturarvet men det synliggörs sällan. Ett gott exempel som nämns är ett arvsfondsprojekt för att kunna bedriva ett kulturarvscentrum för dövkultur. När dövskolorna skulle förnyas omhändertog civilsamhället material och saker för att bevara dem. Det krävs dock resurser för att systematisera kulturarv, som digitalisering och en registrator.

Förslag på åtgärder:

- Inrätta ett permanent center för dövas kulturarv.

Krisberedskap

Oro, lagstiftning och samverkan

Flera deltagare vittnar om att det finns en utbredd oro bland personer med funktionsnedsättning kring vad som kommer att hända med dem i en krissituation. Många upplever att det saknas ett funktionsrättsperspektiv i beredskapsplaneringen och att man i hög utsträckning kommer att få förlita sig på grannar och anhöriga så som det ser ut idag. En kris behöver inte innebära krig eller höjd beredskap, utan det kan till exempel vara att tunnelbanan står still väldigt länge. Det kan innebära en stor utmaning för personer med funktionsnedsättning.

En återkommande synpunkt är att Sverige bör följa FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) även när det gäller krisberedskap. En deltagare lyfter att MSB kanske skulle bli en sektorsmyndighet för att få mer genomslag vad gäller tillgänglighet på beredskapsområdet.

Flera deltagare påpekar att det saknas tillräcklig samverkan kring krisberedskap, både inom kommuner och myndigheter, men också mellan andra aktörer. De som arbetar med beredskapsfrågor och de som arbetar med funktionshinderfrågor har ofta ingen kontakt med varandra.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy kring civilt försvar och beredskap i enlighet med konventionen.
- Ta fram en rättighetsbaserad strategi som inkluderar personer med funktionsnedsättning för alla kris- och katastrofsituationer.
- Inkludera ett funktionshinderperspektiv i all samhällsplanering.
- Bättre samordning mellan funktioner inom kommuner och mellan olika nivåer (stat/kommun).
- Analysera och använda befintlig information bättre – inte bara samla data utan också agera utifrån den.
- Kartläggning för att ge bättre underlag till ansvariga myndigheter för utveckling av krisberedskap utifrån ett funktionshinderperspektiv. Viktigt med aktivt samarbete med funktionshinderorganisationer.
- Involvera funktionsrättsföreningar i beredskapsövningar och kommunal planering.

Kommunikation och information vid kris

Det är av största vikt att information och kommunikation vid en kris görs tillgänglig i högre grad, anser många deltagare. Det krävs en större mångfald vad gäller språk, form, metod och utformning. Ett exempel som nämns är VMA. Det finns idag inget fullt fungerande visuellt varningssystem eller vibrationssystem för döva och personer med hörselnedsättning (jämförbart med ”Hesa Fredrik”). Det upplevs även svårt att få tillgång till teckenspråkstolkning vid VMA på SVT. På SVT står det dessutom att man ska lyssna på radio för mer information, men det går ju inte om man är hörselskadad. Ofta blir det i stället så att döva själva sprider information sinsemellan. Det finns goda exempel från Ukraina att lära av, där man bland annat använder en app för att skicka ut varningssignaler.

För migranter med funktionsnedsättning är det svårt att få tillgång till grundläggande krisinformationen. Många känner inte till det svenska systemet och vet till exempel inte vad ”Hesa Fredrik” är. Krisberedskap borde ingå tydligare som en del av samhällsorienteringen för nyanlända. Det är vanligt att migranter med funktionsnedsättning har relativt låg digital kompetens och dessutom saknar tillgång till den teknik som använder för att kommunicera vid kris, till exempel smartphone eller tv. Det finns även risker med att använda AI för teckenspråkstolkning, eftersom det blir svårare att kontrollera spridning av felaktig information.

Några deltagare understryker att det är viktigt med korrekt och tydlig information till gode män. Det skulle med fördel kunna kompletteras med ett material som går ut till andra aktörer som har kontakt med individen, så att kommunikationen blir enhetlig och sammanhållen. För det krävs att en aktör har ett helhetsansvar.

Flera tycker att det behövs mer och bättre information om hur personer med funktionsnedsättning ska agera i en krissituation. Om kommunikationen utgår från de mest utsatta och involverar målgruppen i framtagandet så kommer den att bli tillgänglig för alla.

Förslag på åtgärder:

- Genomför praktiska krisberedskapsövningar, särskilt för målgrupper som har svårt att ta till sig skriftlig information.
- Inför nationella riktlinjer för kommunikation – tillgänglig och anpassad till olika behov.
- Utred och inrätta en informationstjänst för att tillgängliggöra viktig samhällsinformation, bland annat om vad som händer vid kriser och hur man som enskild kan agera. Tjänsten behöver kunna ta fram information i format och

medier som fungerar för olika grupper, bland annat i stor stil, inläst, i punktskrift och lättläst.
- Säkerställ realtidsinformation i text och på svenskt teckenspråk inom Public service, oavsett om krisen rör väder, säkerhet eller samhällsfunktioner, pandemier eller terrordåd. Även lokal krisinformation.
- Gör larm och kommunikation tillgänglig: SMS-tjänster, video 112, alternativa kontaktvägar.
- Inför krav på synliga teckenspråkstolkar vid presskonferenser, extraordinära händelser och uppsamlingsplatser.
- Myndigheter bör samverka med SVT Teckenspråk, Tolkcentraler och dövorganisationer för att säkra kommunikationskedjan.
- Fler verktyg för att sprida anpassad information vid kris – i olika format och med olika tekniker.
- Förbättra VMA-systemet med teckenspråk och signalanpassningar.
- Skapa kontaktvägar för att signalera behov (t.ex. hjälplinje vid kris).

Beredskapsplanering

Flera deltagare lyfter personer med funktionsnedsättning som inte har någon pågående stödinsats. Den gruppen riskerar att bli osynlig och glömmas bort inför, och under en kris. En deltagare berättar som exempel att Länsstyrelsen i Stockholm har en noggrann plan för hur man ska rädda skulpturen Sankt Göran och draken, men inte för hur man ska rädda en rörelsehindrad person som inte tar del av någon insats. Man uppmanas i stället ha ”god kontakt med sina grannar” för att till exempel kunna evakueras i en krissituation.

Även om man lever med en partner eller annan anhörig som inte har funktionsnedsättning så kan man inte förlita sig helt på den personen. Den anhörige kan till exempel förolyckas eller så kan ett strömavbrott göra att man inte längre kan kommunicera med varandra.

Flera deltagare diskuterar hur den som har särskilda behov ska kunna meddela det till sin kommun. Några personer anser att det borde finnas ett frivilligt register som man kan anmäla sig till för att uppmärksamma kommunen eller myndigheterna på att man kommer att behöva särskilt stöd i en krissituation. Andra deltagare är skeptiska till register och hänvisar till 40-talets Tyskland då man registrerade människor med funktionsnedsättning. Andra alternativ som nämns är att använda sig av befintliga kommunala register kopplade till exempelvis färdtjänst eller att göra en kartläggning av behov, som endast får användas i händelse av kris eller krig. Några deltagare poängterar

att om det ska finnas någon form av register så behöver det fungera även utan digitala lösningar.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställ att kommuner har beredskapsplaner som inkluderar personer med funktionedsättning, även de som inte tar del av andra insatser.
- Utbilda offentliga aktörer i funktionsrättsperspektiv. I många riktlinjer står det till exempel att man ska ”ta eget ansvar” så långt det är möjligt. Det behövs insatser för att rusta individen för att kunna ta ”eget ansvar”.
- Inför frivilligt register för att ta del av särskilt stöd vid kriser (vissa organisationer motsätter sig dock detta).
- Inkludera funktionsrättsrörelsen och individer med funktionsnedsättning i kommuners och myndigheters arbete med krisberedskap – på riktigt.
- Systematisera dialog med civilsamhället i beredskapsfrågor, till exempel genom att inkludera funktionsrättsrörelsen i MSB:s civilsamhällesråd och andra samverkansstrukturer.
- Inkludera fler målgrupper i beredskapsplaner, idag är det ofta fokus på personer i LSS-boenden.
- Skyddsrum och annan form av tillfälligt förvar ska vara tillgängliga både för personer med synliga och osynliga funktionsnedsättningar.
- MSB bör utveckla särskilda checklistor och vägledningar för inkluderande krisberedskap med exempel på åtgärder för olika grupper.

Stöd i en krissituation

Flera deltagare diskuterar vikten av tillgängliga skyddsrum. Deltagarna menar att MSB inte tar hänsyn till tillgänglighet i den översyn av skyddsrum som myndigheten genomför. Några tillgänglighetsaspekter som nämns är att rörelsehindrade måste kunna ta sig till skyddsrummet, tillräcklig belysning (till exempel för att döva ska kunna kommunicera), möjlighet till teckenspråkstolkning och att man som synskadad ges möjlighet att lära sig att hitta till skyddsrummet innan en kris inträffar.

Som ett gott exempel nämns att man i Västra Götaland och andra regioner krigsplacerar teckenspråkstolkar och andra stödpersoner, vilket fler borde ta efter.

Några deltagare lyfter att personer med funktionsnedsättning blir särskilt utsatta i en kris- eller krigssituation på sätt som man inte alltid kan föreställa sig i förväg, ett exempel som nämns är hur hörselskadade migranter från krigsdrabbade områden blivit beskjutna för att de inte hört när en vakt ropat ”halt”.

Ytterligare aspekter som nämns är tillgång till toalett, laddning av hjälpmedel, vatten och mat för personer som har svårt att ta sig till butiker och samlingsplatser. Man bör även vara uppmärksam på hur den personliga assistansen kan förändras i kris, då assistenter kanske prioriterar sina egna familjer. Det saknas tydliga riktlinjer för detta.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställ tillgång till grundläggande behov vid kris: hygien, mat, kommunikation, laddning av hjälpmedel.
- Planera för att det ska finnas teckenspråkstolkar på uppsamlingsplatser.
- Samla ihop döva professionella (psykologer osv) och ta lärdom av dem när man gör beredskapsplaner osv.
- Erbjud anpassade beredskapsövningar för personer med funktionsnedsättning.
- Ha en strategi för hur man tar hand om personer med funktionsnedsättning som har migrationsbakgrund, som ofta har traumatiska erfarenheter av kris och krig.
- Inkludera målgruppen i problemlösningen, individer har ofta utarbetat strategier som fungerar.
- Skapa riktlinjer för personlig assistans i krissituationer.
- Utbildning och ökad medvetenhet i hela samhället.
- Skapa krisutbildningar särskilt för unga med funktionsnedsättning.
- Specialutbildade volontärer som är utbildade i att hjälpa/rädda personer med funktionsnedsättning.

Konsumentpolitik

Strukturella hinder och lösningar

Till att börja med understryker flera deltagare att för att kunna vara en aktiv konsument krävs det att man har en privatekonomi. Därför är det i sammanhanget relevant att lyfta att personer med funktionsnedsättning generellt har lägre inkomster och sämre privatekonomi än befolkningen i stort. Det har bland annat att göra med tillgången till olika typer av ersättningar. Den ekonomiska utsattheten är ett strukturellt problem som bland annat påverkar människors roll som konsumenter.

Flera organisationer poängterar att konsumentpolitiken omfattas av FN-konventioner (bl.a. CRPD) och rekommendationer, men att dessa varken efterlevs av myndigheter eller företag.

Några deltagare lyfter att en stor del av konsumentpolitiken regleras på EU-nivå och att Sverige bör arbeta aktivt för tillgänglighet på området och stärkt konsumenträtt i EU. Flera deltagare har synpunkter på hur ansvaret för konsumentpolitiken fördelas i Sverige och menar till exempel att det vore bättre om Konsumentverket tog över ansvaret för delar av konsumentpolitiken från Post- och telestyrelsen. Det saknas ett tydligt myndighetsansvar för tillgänglighet på konsumentområdet, menar en deltagare. Ett tydligare ansvar skulle gynna alla konsumenter, inte bara personer med funktionsnedsättning. Man efterfrågar vidare ett center för tillgänglighetsfrågor där man samlar kompetens om tillgänglighet på en rad områden, bland annat konsumentfrågor.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen, rekommendationer och allmän kommentar 2.
- Säkerställ resurser till standardisering, luckor i tillgänglighetsdirektivet i svensk lag och stärk koppling till konsumenträtt.
- Inrätta nationellt samordnade klagomålsmekanismer för tillgänglighet.

Digitala tjänster

Frågor om digitalisering är nära kopplade till konsumentpolitik. Att man förväntas använda sig av Bank-ID är ett problem för många personer med funktionsnedsättning. Många deltagare anser att den tilltagande digitaliseringen inom både privat och offentlig sektor är exkluderande och utgår från en majoritetsnorm.

En grupp som är särskilt utsatta för digital exkludering är personer som företräds av gode män, eftersom det inte är tillåtet att använda Bank-ID som ombud. Personer som företräds av gode män har ofta flera vårdkontakter och det skulle underlätta att inte behöva sköta all administration analogt. Övergången till E-legitimation har överlag försvårat både för anhöriga och ombud att ge stöd i vardagen, till exempel att hämta ut mediciner. Ett antal deltagare poängterar att exkluderingen från användning av Bank-ID är IQ-diskriminerande och att det behöver bli enklare att stötta en huvudman i digitalt utanförskap. Flera deltagare efterfrågar och hoppas på en förändring i samband med införandet av den statliga e-legitimationen.

Som konsument hänvisas man ofta till chattar och information på webbplatser, vilket exkluderar många med funktionsnedsättning. Staten måste ställa högre krav på företag att vara nåbara för alla, menar många deltagare.

En deltagare lyfter ett initiativ från Post- och telestyrelsen som ett gott exempel på involvering, där man har bjudit in civilsamhället för att ge synpunkter på förslag kopplade till digitalisering innan de verkställs.

Förslag på åtgärder:

- Öka möjligheterna för personer med legala företrädare att handla med Swish och använda Bank-ID.
- Inför ett ställföreträdarregister i samband med införandet av den statliga e-legitimation. Det bör finnas möjlighet att spåra användning och att sätta olika nivåer, från små kortköp till bankärenden (ta inspiration från ”Mitt ombud” eller ”Freja eID”).
- Skärp tillgänglighetskrav i digitala tjänster: teckenspråksöversatt information ska vara norm, inte undantag.
- Man måste kunna legitimera sig på annat sätt än med mobilt bank-id vid kontakt med kundtjänster.

Marknadsföring, information och kontaktvägar

Flera organisationer lyfter vikten av tillgängliga informationskanaler och kontaktvägar. Staten bör ställa högre krav på företag att tillhandahålla tydlig information om varor och tjänster och var man vänder sig om man inte är nöjd. Staten bör också kräva att företag slutar använda sig av aggressiv och vilseledande marknadsföring, för alla konsumenters skull men inte minst med tanke på särskilt sårbara grupper. Man pekar på att det finns funktionsnedsättningar som gör att man har svårt att förutse konsekvenser av sitt agerande, göra riskbedömningar och att man har sämre impulskontroll. Därför behövs

krav på tydlig och tillgänglig information om risker med exempelvis spel på nätet och sms-lån. Telefonförsäljning är särskilt svårt att hantera för sårbara målgrupper.

Några deltagare menar att företag ofta slänger sig med begrepp som “tillgänglighet” utan att ägna sig åt något genomgripande tillgänglighetsarbete. Till exempel är man nöjd med att till använda klartext, men det räcker inte för personer som behöver lättläst information. Flera organisationer arbetar aktivt för att få till en tillgänglighetsstandard för kundtjänster, men det är väldigt svårt för civilsamhället att sätta press på enskilda företag. Det krävs en systemförändring och att staten tar ett övergripande ansvar för tillgängliga lösningar.

När verkligt tillgängliga kontaktvägar till både näringsliv och myndigheter försämras i takt med neddragningar och digitalisering är det lätt hänt att de fysiska funktioner som finns kvar blir en “slasktratt” för allt möjligt som inte fungerar, erfar en organisation och lyfter kommunala konsumentvägledare som exempel. Det är ineffektivt och kostar samhället onödigt mycket pengar.

Ytterligare en aspekt som lyfts är reklamation. Det är ett problem att många, även personer utan funktionsnedsättning, har dålig kännedom om sina rättigheter och att rätten att klaga har försvagats, menar några deltagare. Deltagarna efterfrågar ökad tydlighet kring var och hur man reklamerar en vara med anledning av att den inte är tillgänglig. Ett sådant ärende faller lätt mellan stolarna (Allmänna reklamationsnämnden och DO). Själva processen att reklamera kan också vara otillgänglig, till exempel att man behöver kunna läsa kvittot.

Förslag på åtgärder:

- Reglera telefonförsäljningen så att man måste anmäla sig till ett register för att kunna bli uppringd av försäljare, i stället för ett ”opt out”-system som vi har idag.
- Överväg behov av skärpt lagstiftning vad gäller marknadsföring mot barn och unga, t.ex. en s k 'Barnskyddslista' med särskilt beaktande av barn med funktionsnedsättningar som till exempel NPF, autism-spektrumet och andra kognitiva svårigheter.
- Support och kundtjänst behöver kunna svara på frågor där svaren kan anpassas utifrån olika typer av funktionsnedsättningar.
- Kräv att alla konsumentkontakter (kundservice, myndigheter, banker etc.) ska erbjuda tolk/trepartssamtal, inklusive engelska om nödvändigt.
- Konsumentverket behöver ha rutiner för att reklamera/klaga på produkter och tjänster med anledning av att de inte är tillgängliga.

Krav på tillgänglighet

Organisationerna lyfter flera aspekter av hur varor, tjänster och butikslokaler kan bli mer tillgängliga. Några deltagare anser att staten och/eller EU bör ställa högre krav på hur förpackningar utformas. Det gäller i synnerhet läkemedelsförpackningar som bör vara enkla att öppna och att känna igen. Idag ändras både förpackningens och läkemedlets utseende alldeles för ofta, vilket ställer till det för många grupper.

Flera upplever att kunskapen om hjälpmedel och alternativa tillvägagångssätt är låg hos banker, företag och även i offentlig sektor. Kundtjänster är ofta okunniga och motvilliga att frångå normen för ett visst förfarande. En individ med funktionsnedsättning får ofta kämpa för att få de anpassningar man har rätt till för att kunna utöva sina rättigheter som konsument. Vidare anser flera deltagare att det är viktigt att det finns fysisk personal i affärer.

Krångliga regelverk utgör ibland ett hinder för relativt enkla tillgänglighetsanpassningar. En deltagare berättar om ett exempel där en butiksinnehavare ville bygga en enkel ramp för att rullstolsburna personer skulle kunna ta sig in i butiken, men inte kunde göra detta på grund av att marken utanför butiken tillhörde kommunen. I förlängningen krävs förändrade regelverk, men under tiden går det ofta att hitta kreativa lösningar som löser tillgänglighetsproblematiken för stunden – till exempel lätta, bärbara ramper.

Ett antal deltagare menar att butikslokaler ofta sägs vara tillgänglighetsanpassade, men inte upplevs så i praktiken. Det borde finns större möjlighet att reklamera otillgängliga miljöer och att sanktionera företag och butiksinnehavare som inte lever upp till de krav som finns. Det behöver ställas högre krav på universell utformning för att se till att alla konsumenter har möjlighet att ta vara på sina konsumenträttigheter.

Ytterligare en deltagare lyfter att vissa regioner tar ut en månadsavgift för tekniska hjälpmedel. Det vore bättre att få ersättning för att köpa ett hjälpmedel som man själv har möjlighet att välja och faktiskt använder.

Förslag på åtgärder:

- Stimulansmedel och stärkt konkurrens på marknaden för tillgängliga hjälpmedel.
- Högre krav på företag gällande utformning och utseende, i synnerhet när det kommer till läkemedel.
- Ökad kunskap hos kundtjänstpersonal om funktionsnedsättningar och vilka hjälpmedel som finns att tillgå.
- Förenklade regelverk för att underlätta enkla tillgänglighetsanpassningar.

Behov av kunskap och utbildning

Många människor har dålig koll på sina rättigheter som konsument och vilket stöd som finns att få, det gäller personer med och utan funktionsnedsättning. Men vissa funktionsnedsättningar kan göra det särskilt svårt att hantera privatekonomi och att ta och upprätthålla kontakt med stödfunktioner, så som skuldrådgivare och konsumentvägledare. Dessa tjänstepersoner har i sin tur ofta dålig kunskap om funktionsnedsättningar och hur de kan påverka rådgivningssituationen. Om rådgivaren till exempel tillhandahåller stödmaterial så är det ingen som frågar om personen i fråga kan tillgodogöra sig material eller inte.

Begrepp som faktura, avtal och abonnemang kan vara svåra för flera målgrupper att förstå. En av de deltagande organisationerna berättar att de utbildar intagna om vardagsekonomi vid sina besök på olika anstalter, och att de upplever att behovet av grundläggande kunskap inom privatekonomi är väldigt stort. En särskilt utsatt grupp är personer med lindrig intellektuell funktionsnedsättning. Man navigerar generellt sett ganska bra i samhället, men har svårt med abstrakta frågor om ekonomi. En organisation berättar att de regelbundet får samtal från gamla föräldrar som måste ösa sina vuxna barns skuldsättning. En deltagare berättar om "Budgettavlan" - ett arvsfondsprojekt som är ett gott exempel på hur man kan öka förståelsen både hos målgruppen (i det här fallet unga med intellektuell funktionsnedsättning) och tjänstepersoner som möter målgruppen.

Vilka grupper som är särskilt sårbara när det kommer till överskuldsättning och ekonomiska problem förändras hela tiden, menar en deltagare. Svårigheter att hantera sin privatekonomi förekommer på alla nivåer i samhället, det är inte bara socioekonomiskt utsatta låginkomsttagare som drabbas. Just nu ser flera deltagare att unga tjejer är särskilt utsatta.

Förslag på åtgärder:

- Konsumentverket och kommunerna bör ta ett helhetsgrepp kring utökat stöd till särskilt utsatta konsumentgrupper. Ge möjlighet till fördjupad hjälp, till exempel att se över ett avtal eller att kunna återkomma med individuella frågor.
- Gör konsumentkunskap till ett tydligare inslag i både den ordinarie skolan och i särskolan.
- Ta fram oberoende informationsmaterial på teckenspråk om lån, skulder och rättigheter som konsument.
- Många unga döva saknar anpassad undervisning i privatekonomi.
- Obligatorisk konsumentvägledning i landets alla kommuner.

Utbildning och livslångt lärande

Strukturella hinder och lösningar

En återkommande synpunkt är att Sverige bör ha FN:s konvention för personer med funktionsnedsättning (CRPD), och den kritik man fått av FN, som utgångspunkt både när det gäller elevers behov och rättigheter och huvudmännens ansvar. Idag genomförs ett lapptäcke av utredningar och politiska åtgärder som endast skrapar på ytan, enligt ett antal deltagare. Politiker får upp ögonen för problem och löser ett i taget, istället för att undersöka de underliggande strukturerna och anta ett helhetsperspektiv. Staten måste se över de strukturer som styr skolan och se till att det finns förutsättningar att tillgodose behov den enskilda individens behov. Ett första steg är att ta fram mer statistik om elever med funktionsnedsättning.

Några deltagare understryker att skolan brister i likvärdighet och att det delvis har att göra med att skolsystemet idag premierar vinst, vilket leder till att insatser och resurser till individer som är i behov av extra stöd systematiskt nedprioriteras.

Ytterligare ett övergripande medskick är vikten av att det livslånga lärandet även inkluderar personer med funktionsnedsättning. Idag finns inte alltid möjlighet för personer med funktionsnedsättning att upprätthålla och utveckla de färdigheter och kunskaper som man förvärvat i ung ålder.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen, rekommendationer och allmän kommentar 4, samt Barnkonventionen.
- Utveckla och anta en nationell strategi för inkluderande utbildning.
- Säkerställ snabb tillgång till rättvisa för barn som möter funktionshinder och berövas rätten till utbildning.
- Säkerställ att Människorättsmodellen, konventionens artiklar och allmänna kommentarer är utgångspunkt för ansvarsutkrävande av huvudmän.
- För att individer med funktionsnedsättning ska våga studera och våga drömma om ett framgångsrikt arbetsliv måste det återigen bli tillåtet att studera på både gymnasienivå och eftergymnasial nivå med bibehållen sjukersättning eller aktivitetsersättning.
- Ekonomiskt stöd till särskilda insatser skulle behöva följa eleven i stället för att äskas och disponeras av skolan eller lärosätet.
- Ta fram statistik om antal elever med funkstionedsättningar, deras förutsättningar för att ta del av utbildning samt frånvaro.

- Förtydliga strukturer och former för livslångt lärande.
- Anställ fler personer med rörelsehinder - ett sätt att utveckla verksamheten och pröva organisationens tillgänglighet i praktiken.

Integrerad skolgång och valfrihet

Att personer med och utan funktionsnedsättningar går i integrerade skolor är ett sätt minska stigmat kring funktionsnedsättningar. Att känna, eller åtminstone vara bekant med, en person med funktionsnedsättning är viktigare än man kan tro. En deltagare menar till exempel att det kan leda till att makthavare får en bättre förståelse för målgruppen och i sin tur tar bättre beslut.

För enskilda grupper, som teckenspråkiga personer, kan det däremot vara viktigt att få tillgång till specialskola för att inte bli isolerad. En teckenspråkig person behöver inte bara teckenspråk som hjälpmedel utan också tillgång till teckenspråkiga kamrater, en teckenspråkig kultur och en teckenspråkig miljö. Den kulturella aspekten tar man dock ingen hänsyn till (till skillnad mot till exempel franska och tyska skolan) när det gäller skolplacering. Det är ett problem att man först måste misslyckas i den ordinarie skolan för att placeras i specialskola, menar flera deltagare. En deltagare lyfter att det finns metoder för att integrera hörande och döva i samma klass, där alla barn får lära sig lite teckenspråk oavsett om de är hörande eller döva.

Ytterligare ett exempel som lyfts är Riksgymnasiet för döva i Örebro där man har ett krav på minst fyra sökande till samma program för att det programmet ska bli av. Det kan i förlängningen påverka vilka universitetsutbildningar som e döv elev kan söka och borde kunna gå att lösa genom att till exempel läsa några ämnen gemensamt och sedan skilja på grupperna i karaktärsämnen.

Sammanfattningsvis är det viktigt är att individen ges valfrihet när det gäller integrerade skolor och val av utbildning, och att skolan arbetar aktivt för att förebygga social isolering av elever med funktionsnedsättning som går i en integrerad klass.

Förslag på åtgärder:

- Stärk skolornas möjligheter att erbjuda en inkluderande och integrerad skolgång.
- Ändra skollagen så att döva barn har rätt till specialskola oavsett skolresultat. Döva och hörselskadade barn ska gå tillsammans i samma skola eller klass.
- Stärk Riksgymnasiet för döva i Örebro: möjliggör smågrupper och anpassade lösningar.

Samordning och övergångar

Flera deltagare har erfarenhet av att bristande samordning i övergången mellan grundskola och gymnasium, eller mellan kommuner, gör att viktiga individuella anpassningar och stödinsatser försvinner. Det skulle underlätta att ha en kontaktperson med samordningsansvar för barn med funktionsnedsättning i kommunen, som kan säkerställa stöd vid övergångar. Tillgången till olika typer av stöd ser dessutom väldigt olika ut på olika platser i landet. Det förekommer att elever väljer utbildning utifrån var de kan få stöd, vilket borde vara oacceptabelt. Kommunerna behöver bli mer jämlika när det gäller rätten till stöd och hjälpmedel, anser många deltagare.

När det kommer till högre studier erfar flera deltagare att mycket av ansvaret för att tillgängliggöra studierna hamnar på studenten själv. Det finns lärosäten som har en samordnare för hjälpmedel och anpassningar, men det är långt ifrån alla. Det är svårt att klara en akademisk utbildning samtidigt som man behöver lägga mycket tid på att samordna. Det kan ta mycket tid och energi att få tillgång till mer riktat pedagogiskt stöd, fler timmar till handledning, anpassat material med mera Ansvaret behöver i högre utsträckning ligga på lärosäten och myndigheter.

Kommuner och andra offentliga aktörer behöver också bli bättre på att ta vara på den kollektiva kunskapen i organisationen, betonar några deltagare. Man hör ofta att aktörer inte vet vilka behov som finns, men det handlar snarare om att man inte samverkar inom organisationen och att det inte finns en tydlig ansvarsfördelning i frågor om funktionsrätt.

Det behövs en större flexibilitet i övergången mellan arbete och studier och reglerna för aktivitetsersättning, anser några deltagare. Idag kan man prova på att studera under en kort period utan att förlora ersättningen, men det är för kort tid om man överväger en större omställning i livet.

Elevhälsan ses som en viktig resurs för elever med funktionsnedsättning, inte minst barn med NPF. Den här målgruppen drabbas därför särskilt hårt av neddragningar. Det uppstår ofta ett glapp mellan elevhälsan och andra instanser som BUP eller socialtjänsten. Eleven bedöms har för stora behov för elevhälsan att hantera, medan andra aktörer bedömer behovet som för litet att adressera. Elevhälsan behöver dessutom bli tillgänglig för fler, till exempel genom bättre tillgång till teckenspråk.

Förslag på åtgärder:

- Mer flexibilitet i reglerna om aktivitetsersättning vid övergång till studier.
- Samordnat stöd för att motverka inlåsningseffekter i utbildningssystemet.

- Nationell samordning och enhetliga riktlinjer, oberoende av enskilda kommuners resurser.
- Förtydliga ansvarsområdena och öka samverkan mellan elevhälsan och andra stödinstanser, såsom barn- och ungdomspsykiatrin eller socialtjänsten.
- Satsa på stöd under själva övergången mellan studier och arbete.
- Skapa strukturer för regelbundet erfarenhetsutbyte, handledning och nätverk mellan lärare kring bemötande och stöd för elever med olika funktionsvariationer. Synliggör och sprid goda exempel på bemötande och anpassningar inom personalgrupper – till exempel genom en gemensam kunskapsbank.
- Tidiga och samordnade insatser i ett nätverk med vårdnadshavare och alla inblandade instanser.
- Ge Elevhälsan bättre möjligheter att bistå skolans övriga personal med sin kompetens.
- Mer samverkan mellan daglig verksamhet och Komvux som anpassad utbildning. Mer satsning på praktik inom Komvux. Det finns bra exempel där Komvux har sin undervisning ute på praktikplatsen.

Stöd, anpassningar och inkludering

Deltagarna betonar att det behöver finnas en tydlig plan för att tillgängliggöra undervisningen och att eleven som tar del av stödet ska involveras i planeringen. Att involvera eleven minskar risken för att skolan undviker individanpassning av rädsla för att det ska bli 'fel' eller för att ta ansvar.

Flera anser att det är viktigt att inkludera förskolan när man pratar om utbildningsfrågor. Barn tillbringar mycket tid i förskolan och det kan vara avgörande att identifiera behov och sätta in insatser tidigt i livet. Det finns exempel på hur hörselskadade barn exkluderas i förskoleverksamheten genom att nekas möjlighet att använda teckenspråk.

En deltagare påpekar att hörande barn med döva föräldrar borde få modersmålsundervisning, men att det inte finns någon kursplan för detta. Dessa barn hamnar mellan stolarna eftersom de använder teckenspråk i vardagen och är för duktiga för att läsa teckenspråk för hörande, men inte heller kan läsa teckenspråk för döva. Det här är en växande målgrupp, menar deltagaren. På samma sätt bör hörande föräldrar till döva barn ges större möjlighet att utveckla sitt teckenspråk i takt med att barnet blir äldre. Det är viktigt för att kunna bibehålla en god relation.

En grupp som blivit föremål för en rad politiska förslag den senaste tiden är elever med NPF. Några deltagare menar att många åtgärder och förslag riskerar att få motsatt effekt.

Ett exempel som nämns är möjligheten att placera elever i så kallade akutskolor. Att exkludera elever med NPF försätter dem i en isolerad tillvaro med känslan av att ha misslyckats, menar flera deltagare. Man pekar på att det målgruppen själva efterfrågar är hög personaltäthet, ökad kunskap och goda relationer med vuxna.

Några deltagare betonar vikten av att få ha med sig personlig assistans i skolan. Det är inte rimligt att pedagoger också ska agera assistenter. Skolan kan vara en plats att träna på att ha assistans, dessutom är det viktigt av praktiska skäl så som att förmedla muntlig information till elevens föräldrar.

Ytterligare ett praktiskt problem som lyfts är att elever med funktionsnedsättning ofta har rätt till skolskjuts hem från skolan, men inte hem från fritids. Att inte kunna gå på fritids gör att barnet går miste om möjligheter att utvecklas, inte minst språkligt.

Förslag på åtgärder:

- Gör elever med funktionsnedsättning delaktiga i planeringen av sin skolgång.
- Involvera elever med funktionsnedsättning i samtal och beslut som rör trygghet, mobbning och studiemiljö.
- Säkerställ att varje elev får individuellt anpassade stödinsatser, utifrån en noggrann behovsbedömning.
- Säkerställ att skolor organiseras så att det finns tid, stöd och struktur för att genomföra pedagogiska och organisatoriska anpassningar för att stärka trygghet och lärande.
- Genomför kartläggningar av skolmiljöer och åtgärda brister i den fysiska och pedagogiska miljön som kan skapa otrygghet för elever med funktionsnedsättning. Kartläggningarna kan vara anpassade för elever med olika funktionsnedsättningar.
- Tillgång till tolk, hörselteknik och visuellt material i alla utbildningsformer.
- Möjlighet till språklig utveckling på både svenskt teckenspråk och svenska, för barn med dövhet eller hörselskada. Tidigt stöd i svenskt teckenspråk och kommunikation, både för barnet och familjen. Gör teckenspråksutbildning för föräldrar (TUFF-utbildning) tillgänglig för fler och bevilja fler timmar.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) ska erbjuda en teckenspråkig miljö där döva och hörselskadade elever får utbildning på hög nivå, med teckenspråkig undervisning.
- Ge elevhälsan ökad finansiering för att kunna uppnå sitt uppdrag.
- Rätten till kommunikation, hjälpmedel, anpassningar och särskilt stöd enligt skollagen måste säkerställas i praktiken.

- Säkerställ rätten till läromedel och studiematerial/litteratur i tillgängliga format, samtidigt som övriga klasskamrater/studiekamrater.
- Ta bort förbudet mot personlig assistans i skolan. Assistans är ett kommunikationsstöd, en förutsättning för inlärningen och en trygghet.
- Tillgängliga klassrum/omgivningar som ger möjlighet att avancera i egen takt.
- Utveckla och tillgängliggör anpassat undervisningsmaterial specifikt riktat till olika funktionsnedsättningar.
- Lagstadgad rätt till anpassade stödformer, t.ex. punktskrift och tolk.
- Ökad medvetenhet om familjens roll som stödresurs, särskilt när det gäller yngre barn.
- Öka antalet och anställ fler legitimerade teckenspråkiga lärare och annan skolpersonal.
- Lärosäten ska kartlägga och åtgärda brister i tillgänglighet samt säkerställa att studenter med rörelsehinder får det stöd de behöver. Det inkluderar rätt till personlig assistans och praktisk hjälp under studietiden.

Kunskapsbehov hos elever, lärare och annan personal

Flera deltagare anser att det finns behov av att lärare får mer kunskap om hur man bemöter och arbetar med elever med funktionsnedsättning. Behovet finns på alla nivåer, men särskilt inom högre utbildning. Att skolpersonal har kunskap om funktionsnedsättningar och dess konsekvenser är viktigt av många anledningar, men en är för att förebygga att elever med funktionsnedsättning dras in i kriminalitet och/eller blir placerade av socialtjänsten. Det råder över lag en kunskaps- och kompetensbrist bland offentliga tjänstepersoner som möter dessa unga.

Förslag på åtgärder:

- Inför obligatoriska moment kring tillgänglighet och inkludering i lärarutbildningen.
- Fortbilda skolpersonal på alla nivåer om hjälpmedel som elever behöver och hur de fungerar.
- Skolpersonal behöver fortbildning i bemötande, tillgänglighet och rättighetsbaserade arbetssätt, så att de kan skapa inkluderande miljöer där elever med funktionsnedsättning känner sig trygga och delaktiga.
- När skolor får en elev med synnedsättning ska kontakt med SPSM vara standard och inte vara upp till enskild rektor att bestämma, för att säkerställa att personalen får adekvat fortbildning.

- Fortbildning i hörselpedagogik och teckenspråk. Fortbildning för lärare om elever som är döva, hörselskadade, CODA eller SODA.
- Ta fram ett omfattande stödmaterial för lärare där man kan söka reda på information genom olika söktermer.
- Kunskap om kommunikativa rättigheter och språklig tillgänglighet.
- Återinför hörsel- och synpedagoger till stöd för eleverna och lärarna (som fanns förut i kommunerna).
- Ge lärare, och annan personal, tillgång till expertstöd – som hörselpedagoger, teckenspråkskonsulenter och specialpedagoger.
- Ställ krav på och kompetensutveckla elevassistenter för att bättre stödja brukarna.
- Säkerställ resurser och genomförande av obligatorisk utbildning av lärare och annan personal i rätten till inkluderande utbildning enligt konventionen.
- Konkret satsning på utbildning av förskolans personal, grund- och fortbildning.
- Alla elever får undervisning i psykisk ohälsa i grund- och gymnasieskolan.
- Ökad hem- och konsumentkunskap i skolan, med tonvikt på särskilt anpassade skolor/gymnasium för att nå utsatta ungdomar med funktionsnedsättning.

Folkbildning och andra former av vuxenutbildning

Många deltagare betonar att folkbildningen har en stor betydelse för målgruppen, även om folkhögskola ibland kan utgöra en nödlösning när andra dörrar är stängda. Några deltagare berättar att folkhögskola i princip är den enda möjligheten att utbilda sig efter gymnasiet för till exempel personer med Downs syndrom eller intellektuell funktionsnedsättning, på gott och ont.

Flera understryker att generella neddragningar i folkbildningen slår särskilt hårt mot personer med funktionsnedsättning. När folkhögskolor och studieförbund tvingas dra ner på sina kostnader är det ofta särskilt stöd och anpassad verksamhet som försvinner.

Den bristande samordningen mellan olika offentliga instanser drabbar även folkbildningen, och personal vid folkhögskolor lägger mycket tid på administration och att hålla kontakt med till exempel Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och kommunen.

Flera deltagare uttrycker att det finns ett behov av att förenkla reglerna för folkbildningen. Till exempel gör kravet på ett visst antal deltagarveckor att det blir svårt att få till utbildningar för små målgrupper på distans.

Ytterligare ett medskick är att även personal på folkhögskolor behöver mer kunskap om funktionsnedsättingar och bör få samma tillgång till kompetensutveckling som andra lärare.

En grupp som lyfts särskilt är unga med låg teoretisk begåvning, det vill säga elever som inte uppfyller kriterier för en diagnos men har ett IQ på 70–75. För den här gruppen blir skolan ofta abstrakt och exkluderande, till exempel har man svårt att klara av att studera på helt eller delvis på distans vilket är vanligt idag. Man riskerar också att exkluderas när både skolan och arbetsmarknaden digitaliseras allt mer. En yrkesutbildning kan däremot vara ett bra alternativ för den här målgruppen, menar några deltagare.

En annan grupp som riskerar att hamna i utanförskap är nyanlända med funktionsnedsättning. De behöver ofta en längre tid för att lyckas integrera och etablera sig, SFI-undervisningen tar längre tid än för andra elever. Många har även låg digital kompetens och en kort (om någon) skolgång. Det krävs assistans för att de ska kunna nyttja digitala verktyg.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställ en finansiering av folkhögskolan som innebär åtminstone bibehållen, men helst utökad, verksamhet för målgruppen - inklusive full kostnadstäckning för särskilt resurskrävande verksamhet.
- Förenkla finansieringen av folkhögskolans verksamhet för målgruppen och tydliggör vilken aktör som har det övergripande ansvaret för beslut om och reglering av målgruppens deltagande på folkhögskola.
- Folkhögskolans pedagoger och skolledare bör ges möjlighet till fortbildning och kompetensutveckling på samma villkor som lärare inom det övriga utbildningssystemet.
- Folkhögskolan behöver mer specialpedagogiskt stöd. Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) borde få uppdrag att också stötta folkhögskolor.
- Bättre tillgång till teckenspråkstolk för att delta i studieförbundens folkbildning.
- Öka tillgången till studier på folkhögskola och inom studieförbund för personer med IF och NPF, även för dem i daglig verksamhet.
- Förstärkningsbidraget, som folkhögskolor kan söka, är översökt och det är svårt att få ekonomin att gå ihop när det gäller kurser för personer med IF. Bidraget behöver höjas.
- Utveckla Komvux som anpassad utbildning med fler kurser, yrkespaket och kortkurser – utan krav på progression för att få fortsätta.

- Att det skapas nya vägar till arbete för elever med låg teoretisk begåvning som utredningen 'Fler vägar till arbete' föreslog i nov 2024.
- Stödja nyanlända med funktionsnedsättning som inte har grundskoleutbildning till att komma ut i arbete/studier.
- Aktivt undersöka om nyanlända med funktionsnedsättning har inlärningssvårigheter och ta dessa i beaktande i tex. SFI och språkkrav.
- Stötta organisationer som arbetar med att stärka digital kompetens hos nyanlända personer med funktionsnedsättning.

Arbete och försörjning

Strukturella hinder och lösningar

Flera deltagare lyfter att övergången mellan utbildning och arbete är en grundläggande fråga som påverkar mycket annat i livet. Några menar att det skulle behövas en reformagenda som inkluderar bredare dialogformer med civilsamhället och funktionsrättsorganisationer, något som har fungerat i andra länder.

Flera deltagare anser att Sverige inte arbetar tillräckligt aktivt för att leva upp till FN:s konvention för personer med funktionsnedsättning (CRPD) som även innefattar frågor om arbete och försörjning.

En organisation möter regelbundet personer med funktionsnedsättning som blivit diskriminerade i arbetslivet och upplever att det generellt finns en låg förståelse för lagstadgade tillgänglighetskrav på arbetsplatser. Lagen är ett bra verktyg för att motverka diskriminering och man bör stärka lagkrav på tillgänglighet, anser en deltagare. Utmaningen är att lagstiftning också ska efterlevas, vilket den ofta inte gör. Generellt så uttrycker många deltagare ett behov av ökad kunskap om funktionsnedsättningar och anpassningar bland arbetsgivare.

Ett återkommande tema i dialogen om arbete och försörjning är att man måste bygga strukturer efter individens behov i stället för tvärtom. Några deltagare understryker att det måste finnas en större acceptans i samhället för att alla inte klarar av de utbildningskrav som finns idag. Det behöver finnas olika sätt för människor att bidra och känna sig behövda, både för samhället ska fungera och för att individen ska må bra. Några deltagare lyfter arbetsintegrerande sociala företag (ASF) och anser att den formen borde uppmärksammas mer.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen, rekommendationer och allmän kommentar 8.
- Utveckla ett arbetsmarknadspolitiskt åtgärdsprogram med funktionsrättsrörelsen och anta ett konkret politiskt mål för att öka antal sysselsatta på den öppna arbetsmarknaden.
- Inrätta en nationell handlingsplan för att uppnå en sysselsättningsgrad för personer med funktionsnedsättning som är i nivå med övriga befolkningens.
- Gör en översyn av ekonomiska villkor och ta fram åtgärder för ökad ekonomisk jämlikhet.

- Arbetsmarknaden behöver anpassas så att fler får jobb, till exempel genom fler arbetsintegrerande sociala företag.
- Satsningar för att öka kunskap om funktionsnedsättningar (inklusive psykisk ohälsa) och minska stigma i arbetslivet för att fler ska få ett arbete.
- Inför ett råd för digital inkludering i studier och arbetsliv.

Bristande samordning och byråkratiska hinder

Processerna för att komma i arbete behöver förenklas och samordningen mellan offentliga aktörer förbättras. Flera deltagare vittnar om att byråkratiska hinder och dålig kommunikation mellan myndigheter försvårar vägen till arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning. Exempelvis tar övergången mellan studier och arbete mycket kraft, till exempel för att man måste stå i kö hos Arbetsförmedlingen för att träffa handläggare eller SIUS.

Olika ansvarsfördelningar kring insatser skapar ibland ett onödigt komplicerat och otydligt system, som till exempel när kommunen ansvarar för habilitering i privatlivet och Arbetsförmedlingen för habilitering kopplat till arbetslivet. För personer med funktionsnedsättning och migrationsbakgrund är det särskilt svårt att navigera mellan olika instanser. Dessutom behöver man kanske hantera att en utbildning från hemlandet inte erkänns, bristande tillgång digitala verktyg och avsaknad av bankkonto eller Bank-ID.

Döva personer hamnar ofta utspridda på arbetsplatser där ingen annan talar teckenspråk. Myndigheter och kommuner bör bli bättre på att samordna anställningar så att språklig tillgänglighet säkras. Det skulle dessutom vara mer resurseffektivt.

En deltagare lyfter att arbetsmarknadens krav kan vara exkluderande. Ett gymnasiekrav i vissa branscher kan till exempel utestänga kompetenta personer. Deltagarna efterfrågar större flexibilitet, fler möjligheter till subventionerade anställningar och praktik med lönestöd. I dag motverkar myndigheter ofta varandra. Fokus ligga på samarbete med individens rätt till arbete i centrum.

Det finns exempel på fungerande arbetssätt där man samverkan mellan myndigheter och erbjuder ett sammanhållet stöd för unga som vill ut på arbetsmarknaden, man borde ta lärdom av dessa. Det kan vara särskilt viktigt för personer som är sjukskrivna under en längre tid.

Förslag på åtgärder:

- Fungerande överenskommelser mellan Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och kommunen.
- Utöka individanpassat stöd via Arbetsförmedlingen, med fler SIUS-handledare och bättre samverkan med arbetsgivare.
- Stärk samverkan mellan anpassade gymnasieskolor, Arbetsförmedlingen och kommuner.

Stöd och anpassningar i arbetet

Flera deltagare uttrycker att det måste bli lättare att ha personlig assistans i daglig verksamhet. I nuläget krävs särskilda skäl, vilket leder till att brukare förlorar viktig trygghet och kommunikationsstöd. Samtidigt får personalen ett omvårdnadsansvar istället för det pedagogiska uppdrag som verksamheten är tänkt att ha. Enligt deltagarna är det diskriminerande, eftersom personer med assistans i lönearbete inte har samma begränsningar. Om en person med assistans behöver vara hemma från jobbet på grund av sjukdom eller har sidouppdrag måste anhöriga ofta rycka in eftersom det inte finns någon assistans att tillgå.

Flera påpekar att kunskapen om vilka stöd man har rätt till på arbetsplatsen eller på väg ut i arbetslivet är låg, inte minst bland migranter med funktionsnedsättning. Många med psykisk ohälsa eller NPF känner inte till att det finns möjligheter till anpassning, utan utgår från att de behöver ge upp om arbetet inte fungerar. Stigmat gör att många drar sig från att ens söka arbete. Personer med låg teoretisk begåvning är en grupp som ofta går under radarn eftersom man inte uppfyller kriterierna för olika typer av stöd. Gruppen löper särskilt stor risk för långtidsarbetslöshet och behöver inkluderas i arbetet med stödanpassningar, menar några deltagare.

Tillgången till stöd som tolk, ledsagning och hjälpmedel i arbetslivet anses ofta bristfällig. Deltagare beskrev att det saknas möjlighet att prova ut utrustning och att utdragen byråkrati hos Arbetsförmedlingen gör att arbetsgivare tvekar att anställa. Vissa grupper kan behöva tid att få prova och lära sig hjälpmedlet. Det efterfrågades statligt stöd till arbetsgivare för att göra nödvändiga anpassningar.

Flera menade att Arbetsförmedlingens bedömningsprocesser har vissa brister. Ideella uppdrag räknas inte in i arbetsförmåga, och för att få tolkstöd måste man vara inskriven, även efter pension. Det riskerar att skapa åldersdiskriminering. Ytterligare en aspekt som lyftes var att tillgången till stöd och hjälpmedel ibland minskar när man etablerat sig i arbetslivet och varit på samma arbetsplats ett tag. Ett exempel som nämndes var att en

teckenspråkig person nekats en ny telefon med motiveringen att personen arbetade på en teckenspråkig arbetsplats. Som att en döv person inte behöver ha kontakter utanför arbetsplatsen. Sammanfattningsvis måste trösklarna sänkas – för att få ett jobb, men också för att behålla det.

Förslag på åtgärder:

- Ge arbetssökande med funktionsnedsättning personligt, sakkunnigt och långsiktigt stöd och använd de arbetsmarknadspolitiska stöd som finns effektivt och maximalt.
- Gör det möjligt för assistansanvändare att behålla sin personliga assistans på exempelvis daglig verksamhet.
- Gör det möjligt att kombinera daglig verksamhet och lönearbete - med trygg inkomstgräns och utan att riskera viktiga stödinsatser.
- Reformera systemet för tolk i arbetslivet – ta bort LAS-regeln, utöka summor och gör det tillgängligt även för äldre.
- Säkerställ teckenspråkstolkning inom vuxenutbildning och omskolning.
- Gör tolktjänster tillgängliga utan att arbetsgivaren behöver betala, detta bryter mot FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.
- Satsa på att öka digital tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning.
- Säkerställ att elever med funktionsnedsättning får ta del av anpassad yrkesvägledning och praktik redan under studietiden.
- Gör det möjligt för personer med funktionsnedsättning att lära sig i arbetet och detta leder till en anställning på minst två år.
- Satsa på föreningar som erbjuder individanpassad utbildning för personer med funktionsnedsättning att lära sig värdefulla kunskaper som behövs i arbetslivet.
- Öka förståelsen för att låg teoretisk begåvning är ett stort hinder på dagens arbetsmarknad även om det inte räknas som funktionsnedsättning.
- Stärk den arbetsinriktade rehabiliteringen för synskadade i olika åldrar, den har kraftigt urholkats under ett antal år.

Otrygga villkor och ekonomisk osäkerhet

Deltagare lyfter att det saknas en grundläggande trygghet i dagens system. Den ekonomiska tryggheten är avgörande för att till exempel våga prova en ny sysselsättning. Den som får ett fast arbete riskerar idag att förlora tillgång till viktiga habiliteringsinsatser eller långsiktig ekonomisk ersättning. Det behövs en ökad flexibilitet i ersättningssystemen, menar flera deltagare. Exempelvis efterlyser man möjlighet till vilande ersättning, samt mer nyanserade sjukskrivningsgrader än de fasta nivåerna 50, 75 och 100 procent. Deltagarna föreslår också att reglerna för ideellt engagemang ses över, så

att fler kan delta aktivt i samhället utan att gå miste om ekonomisk ersättning. Det finns även ett behov av ökad information och stöd, bland annat riktat till gode män.

Flera uttrycker att nyanlända med funktionsnedsättning ofta inte ges chans att etablera sig, utan direkt hänvisas till socialtjänsten. Många hamnar i en sluten cirkel av praktik, arbetslöshet och åter praktik. Många har dessutom svårt att få rätt till stöd under praktik eller SFI-undervisning.

Personer med lönebidrag kan ha svårt att byta jobb eller sysselsättning eftersom stödet inte följer med automatiskt. Som en möjlig lösning nämndes en modell med provanställning och fullt stöd under en begränsad tid, vilket skulle ge fler chansen att ta steget till arbete på lika villkor.

Några deltagare menar att kommuner, regioner och myndigheter kan bidra mer genom att föregå med gott exempel och anställa personer med funktionsnedsättning samt anpassa arbetsplatsen efter behov.

Förslag på åtgärder:

- Stärk ekonomiska stöd till arbetsgivare för att öka anställningar av personer med funktionsnedsättning, särskilt vid permanent nedsatt arbetsförmåga.
- Taket för Arbetsförmedlingens stödform lönebidrag måste indexeras och följa löneutvecklingen i samhället, annars fungerar lönebidraget som det är tänkt, d.v.s. att ge arbetsgivaren ekonomiskt incitament att anställa personer med funktionsnedsättning.
- Återinför och förstärk nyföretagarstöd för personer med funktionsnedsättning.
- Gör det möjligt att engagera sig ideellt utan att riskera att förlora ersättning. Ideellt arbete ger nya erfarenheter och meriter som kan vara värdefulla i arbetslivet.
- Utveckla och finansiera stödmodeller för praktik, provanställningar och övergång till arbete.
- Kommun, regioner, myndigheter och företag måste bli betydligt bättre förebilder genom att anställa personer med funktionsnedsättning.
- Förenkla processen för att få bidrag till arbetshjälpmedel och lägg hanteringen på en myndighet (Arbetsförmedlingen) och avveckla Försäkringskassans parallella hantering.
- Möjliggör praktik med lönestöd i upp till två år, för att skapa stabila ingångar på arbetsmarknaden.
- Öka möjligheterna för personer med funktionsnedsättning att arbeta deltid inom kultursektorn utan att riskera ersättning.

Goda exempel

Under dialogen om arbete och försörjning nämndes ett antal exempel på framgångsrika arbetssätt och koncept. Enligt deltagarna kännetecknas dessa exempel av helhetstänk och individanpassning, där insatser utgår från individens förmåga snarare än från stelbenta system. En avgörande faktor är fungerande dialog och samverkan, särskilt när civilsamhället inkluderas i beslut och dessa följs upp i praktiken. Flexibla och trygga system, där människor kan prova sin förmåga utan att riskera sin försörjning, skapar utvecklingsmöjligheter. Dessutom lyfts behovet av en attitydförändring i arbetslivet - fokus bör ligga på individens styrkor och vad man kan bidra med, i stället för begränsningarna.

Vi vill bidra - den dagliga verksamheten utförs på riktiga arbetsplatser. För personer med IF ger det en känsla av att inkluderas på riktigt och för arbetsgivare ger det en bättre arbetsmiljö och en bättre inkludering.

IPS – Individual Placement Support - utgår från personens egna önskemål och motivation.

SAMstart – en samverkansmetod där offentliga aktörer träffar målgruppen redan under gymnasietiden och inleder samverkan innan individen ska ut på arbetsmarknaden.

Arbetande kluster inom civilsamhället Organisationer har samarbetat i kluster för att ta fram förslag, särskilt med fokus på unga som varken arbetar eller studerar (UVAS).

Jobba Frisk - ett verktyg som visar hur olika arbeten kan passa olika personer, vilket kan bredda möjligheterna och matchningen mot arbetsmarknaden.

Beyond Barriers - en brittisk studie som lyfter strukturella hinder och möjliga lösningar.

Demokratisk delaktighet

Strukturella utmaningar och lösningar

Flera deltagare uttrycker en frustration över att FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) ännu inte ligger till grund för svensk lagstiftning. När konventionen inte är lagstadgad så är det svårt att förändra grundläggande strukturer för att säkerställa den demokratiska delaktigheten, menar man. Några deltagare lyfter även vikten av att implementera barnkonventionen och ökad kunskap hos pedagoger kring hur man kan stärka barns delaktighet.

Flera deltagare anser att det är viktigt att personer med funktionsnedsättningar synliggörs och finns representerade i demokratiska församlingar. Man efterfrågar statistik och kartläggningar över i vilken utsträckning personer med funktionsnedsättning representeras i politiska sammanhang, såsom riksdagen. Generellt finns ett behov av att inkludera personer med funktionsnedsättning i forskning och offentlig statistik och att målgruppen själva ges möjlighet att svara, även om man företräds av till exempel en god man.

Deltagarna lyfter att bristande tillgång till stöd så som färdtjänst, assistans och ledsagning exkluderar personer med funktionsnedsättning från demokratiskt deltagande. Det krävs resurser för att personer med funktionsnedsättning på allvar ska kunna delta på ett meningsfullt sätt och inte bara ses som symboler för mångfald. Två konkreta exempel som nämns är att döva pensionärer ofta nekas tolk för ideellt engagemang, och personer som kommunicerar med hjälp av en legal företrädare vars åsikter inte tas på allvar.

Det råder osäkerhet kring vem som har det övergripande ansvaret för att garantera inkludering i hela den demokratiska processen, anser ett antal deltagare. Detta bidrar till att ansvaret faller mellan stolarna och att viktiga åtgärder uteblir.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen, rekommendationer och bevaka kommande allmän kommentar om artikel 29.
- Tillsätt en maktutredning som ser över makt och inflytande för personer med funktionsnedsättning.
- Revidera regelverk för att säkerställa jämlika villkor för inflytande.
- Genomför de ändringar i färdtjänstlagen som Trafikanalys har föreslagit.

- Ändrad lagstiftning krävs för att ge det ledsagarstöd synskadade behöver för att kunna röra sig och delta demokratiskt.
- Upprätta en nationell strategi för att stärka demokratisk delaktighet, med start i skolan och fortsatt stöd i vuxenlivet.
- Utbildning av barn och personal om Barnrättslagen som gäller alla barn och krav på barnkonsekvensanalyser i alla beslut som berör barn.
- Inkludera **alla** medborgare i undersökningar, även om man har IF och svarar genom god man.
- Stärkt perspektiv på självbestämmande i utredningar och insatser enligt LSS och Socialtjänstlagen.
- Gör personer med funktionsnedsättning mer synliga i samhället.
- Samordna mötesplatser för döva för att effektivisera resurser och öka tillgängligheten

Tillgång till information och kommunikation

Tillgång till tillgänglig information är en grundläggande förutsättning för att kunna delta i demokratin. Flera deltagare lyfter att personer med funktionsnedsättning ofta har svårt att bevaka sina rättigheter och skyldigheter, eftersom regelverken förändras och information ofta är otillgänglig. Ett exempel är kommunala handlingar och möten där tillgängligheten ofta brister, synskadade kan exempelvis inte ta del av materialet. En särskilt utsatt grupp är nyanlända personer med funktionsnedsättning som dessutom kan ha svårt att ta till sig information på svenska och att navigera det demokratiska systemet. Flera deltagare betonar att det är ett demokratiskt ansvar att säkerställa att alla kan nyttja sina demokratiska rättigheter på lika villkor och att politiska partier och offentliga aktörer måste tillgängliggöra information i högre utsträckning.

Att kunna kommunicera och delta i samtal på ett sätt som man är bekväm med är också en förutsättning för demokratisk delaktighet. Skolor saknar ofta resurser för tolkar och i vuxenutbildning tvingas individen själv stå för tolkkostnaden, vilket leder till att man avstår. Public service, som spelar en avgörande roll för den demokratiska delaktigheten, saknar teckenspråkstolkning i lokala kanaler och AI-textningen är undermålig. Överlag upplevs den nuvarande tolktjänsten som rörig och det är positivt att den ses över, menar flera deltagare.

För att underlätta för personer med intellektuell funktionsnedsättning att delta i det demokratiska samtalet krävs att man får tid att öva upp vissa färdigheter och stöd att underhålla dessa färdigheter under resten av livet. Projektet "Mitt val" lyfts som ett gott

exempel på hur man kan tillgängliggöra det politiska samtalet. Där använda man anpassade digitala verktyg för att föra samtal om politik och valdeltagandet ökade.

Förslag på åtgärder:

- Skapa mötesplatser och verktyg för dialog mellan målgruppen och beslutsfattare.
- Undvik digital exkludering genom att bevara ”analog” informationsspridning via papper/tidningar/broschyrer/flyers.
- Säkerställ tillgänglig och anpassad information om politik, även mellan val.
- Använd inkluderande språk och tillgängliga format för information och kommunikation.
- Tillgänglig digital information och tillgängliga digitala system i demokratiska församlingar. Systemen måste fungera med de hjälpmedel synskadade använder.
- Respektera åsikter trots att en kommunicerar med stöd av legal företrädare.
- Rätt till digitala kommunikationshjälpmedel, att få hitta och prova ut hos habilitering i lugn och ro.
- All valinformation och alla partiers kampanjer ska finnas på svenskt teckenspråk.
- Villkora partistödet med tillgänglighetskrav för valkampanjer och information.
- Ställ krav på public service och övriga medier att tillgängliggöra sina kanaler och dess innehåll även för personer med funktionsnedsättning.
- Skapa fler plattformar för demokratisk delaktighet som är tillgängliga för personer med olika funktionsnedsättningar.
- Ökad kunskap om hur val går till och vikten av att rösta vid val, till exempel ”Mitt val” både för personer med funktionsnedsättning och för personal vid boenden och dagliga verksamheter.

Tillgänglighet i val och politiskt engagemang

Deltagarna lyfter flera hinder för personer med funktionsnedsättning i samband med val och politiskt engagemang. Fysiska hinder i vallokaler, otillräcklig kunskap hos valarbetare samt bristande tillgång till ledsagning, tolk och ekonomiskt stöd gör det svårt att både att delta och att engagera sig politiskt. Några deltagare ger exempel som att personer med autism kan ha svårt att stå i kö, samt att döva nekats ansvar som rösträknare. Ledsagning och andra stödinsatser är avgörande för att kunna delta politiskt, men ekonomiska resurser saknas ofta för detta. Några deltagare betonar vikten av att alla ska kunna rösta självständigt och med bibehållen valhemlighet och menar att för vissa grupper kan digitala verktyg utgöra en lösning.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställa stöd i att rösta.
- Inför krav på teckenspråkstolkning i kommunfullmäktigesammanträden, nämndmöten och offentliga debatter.
- Säkerställ förutsättningar för deltagande vid allmänna val för personer med funktionsnedsättning.
- Ge personer med funktionsnedsättning bättre möjligheter att vara representerade i beslutsfattande organ.
- Kräv att partierna engagerar ett visst antal personer med funktionsnedsättning i sin verksamhet.
- Säkerställ tillgängligheten och stödformer, för de med funktionsnedsättning som vill engagera sig politiskt eller blir förtroendevalda.

Ideellt engagemang och civilsamhällets förutsättningar

Att stärka individers möjlighet att engagera sig på egna villkor är viktigt för att öka den demokratiska delaktigheten och individers självständighet. Civilsamhällets status borde uppgraderas och ideellt engagemang ses som en resurs som skapar gemenskap, inkluderar och rustar personer som står långt ifrån arbetsmarknaden. Det gäller även kulturlivet. Det ses som orimligt att man riskerar sin ekonomiska ersättning när man engagerar sig ideellt eller deltar i kulturverksamhet.

Några deltagare påpekar att ideella aktörer ofta beskrivs som eldsjälar, men att man behöver stöd och resurser för att kunna skapa inkluderande verksamhet som gynnar hela samhället. Det gäller inte minst folkbildningen, som flera deltagare understryker är särskilt viktig för många personer med funktionsnedsättning.

Deltagarna lyfter att många personer med funktionsnedsättning har låg kunskap om möjligheterna till föreningsengagemang, att starta egna initiativ eller söka projektbidrag. Man efterfrågar också bättre stöd till civilsamhällets föreningar för att undanröja praktiska och ekonomiska hinder för delaktighet.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställ att personer som har sjukförsäkring eller andra ekonomiska stöd kan använda sin demokratiska rätt att engagera sig ideellt eller politiskt, utan att förlora sin ersättning.
- Säkerställa tillgång till ledsagning, färdtjänst och assistans för att möjliggöra deltagande i det civila samhället.

- Erkänna föreningslivet som en central del av demokratin – även för personer med funktionsnedsättning – och säkerställ ekonomiskt stöd till civilsamhälle och kulturliv.
- Stöd till föreningar att erbjuda tillgänglig information och anpassade aktiviteter.
- Tillsätt statliga medel för teckenspråkstolkning vid föreningsverksamhet, möten och valaktiviteter.
- Förstärk stödet till ungdomsorganisationer för att säkerställa att fler unga, särskilt de med funktionsnedsättning, inkluderas i de demokratiska processerna.
- Rätt till stöd och anpassningar vid deltagande i folkbildningsverksamhet.

Byggd miljö, samhällsplanering och transport

Systemfel och brister i lagstiftning

Ett antal organisationer understryker att de hellre hade sett genomgripande förändringar på systemnivå i stället för att peka ut konkreta brister inom avgränsade samhällsområden. Man menar att människorättsperspektivet behöver stärkas i funktionshinderspolitiken och att Sverige bör arbeta för att leva upp de konventioner som man frivilliga åtagit sig att följa, till exempel FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD). Några deltagare menar även att den svenska diskrimineringslagen är tandlös och sällan leder till förändring.

Andra synpunkter som gäller lagstiftning är att mindre företag borde omfattas av samma tillgänglighetskrav som större företag, och att man inte bör tillåta undantag vid arbetsplatsanpassning. Deltagarna betonar vikten av att funktionsrättsperspektivet och CRPD integreras i ny lagstiftning på ett tydligare sätt, inte minst i de rekommendationer som MFD ger till andra myndigheter.

Förslag på åtgärder:

- Gör en översyn och åtgärda brister i lagstiftning och policy i enlighet med konventionen, rekommendationer och allmän kommentar 2.
- Upprätta en nationell handlingsplan med tillräcklig finansiering, specifika mål och tidsplan för att systematiskt undanröja befintliga hinder för tillgänglighet i hela landet.
- Krav på tillgänglighet och universell utformning i all offentlig upphandling.
- Krav på faktisk aktiv involvering av personer med funktionsnedsättning vid samhällsplanering, nybyggnation, ombyggnation och utformande av transportsystem.
- Krav på att utredningar och lagförslag ska innehålla konsekvensanalyser som rör rättigheter för personer med funktionsnedsättning.
- Stärk diskrimineringslagen beträffande diskrimineringsgrunden bristande tillgänglighet.
- Utökade krav på horisontell analys utifrån funktionshinderperspektiv vid all samhällsplanering oavsett om det rör ny- eller ombyggnation.
- Återställ kravnivån i Boverkets föreskrifter om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Ansvar och samordning

Flera medskick från civilsamhällesorganisationerna kretsar kring ansvarsfördelning och samordning mellan olika offentliga aktörer och branschföretag. Tillgängligheten i

kollektivtrafiken varierar mycket beroende på färdmedel, trafikoperatör och ansvarig myndighet. Vad gäller nybyggnation finns en oro över att Boverket i allt högre grad förlitar sig på branschöverenskommelser. Byggreglerna förenklas och byggherrar och andra förväntas i högre grad hitta svaren själva. Deltagarna menar att det riskerar att sänka kraven på tillgänglighet. För att stärka helhetsansvaret föreslås ett återinrättande av ett nationellt tillgänglighetscenter som kan finansieras med stöd från EU.

Deltagarna menar att ansvaret för tillgänglighetsfrågor i dag är splittrat mellan olika sektorer och myndigheter, vilket skapar stuprörstänk och bristande helhetssyn. Ett tydligt exempel är kollektivtrafiken, där utformning av och tillgång till system som exempelvis utrop kan variera stort mellan regioner. Ansvarsförskjutningar mellan olika aktörer inom transporter är vanligt förekommande och bidrar till otydlighet för både resenärer och utförare.

Samtidigt lyfts behovet av att tillgänglighetskraven är ambitiösa redan vid nybyggnation, där det i dag ges för många undantag trots befintliga regelverk. Det föreslås också att konsekvensanalyser för tillgänglighet alltid bör föregå beslut om byggnation, samt att kraven på tillgänglighetsanpassning av transportmedel, hissar och offentliga lokaler skärps.

Förslag på åtgärder:

- Regler och ansvarsfördelning beträffande tillgänglighet i byggnader måste förtydligas.
- Inrätta klagomålsmekanismer som gör det möjligt för personer med funktionsnedsättning att inge klagomål när deras rätt till tillgänglighet åsidosätts. Dagens befintliga diskrimineringsprocesser är inte tillräckliga för att tillgodose tillgång till rättvisa.
- Inrätta ett Tillgänglighetscenter med samlat ansvar för samordning av standarder, klagomål och regelverk.

Transport och kollektivtrafik

Deltagarna lyfter en rad hinder som begränsar tillgängligheten i kollektivtrafiken för personer med funktionsnedsättning. Ett återkommande tema är att färdtjänsten inte är anpassad efter individuella behov. För vissa innebär delad färdtjänst med flera stopp en så stor påfrestning att man väljer bort färdtjänsten helt. Därtill upplevs färdtjänsten som otillförlitlig och att den beviljas av den enskilda kommunen begränsar rörligheten. Några deltagare upplever att rättspraxis kring färdtjänstbedömningar har blivit snävare.

Personer med synnedsättning förväntas lära sig ett orimligt antal sträckor utantill, och blir i högre utsträckning nekad färdtjänst, menar deltagarna.

Flera deltagare lyfter att utropssystemen i kollektivtrafiken behöver därför förbättras, så att all information både kan ses och höras. Information ges ofta endast via högtalare, vilket exkluderar personer som är döva eller har hörselnedsättning. Det behövs bättre tillgång till visuella informationssystem, oavsett om det gäller information om en krissituation eller en försening. En ”vanlig” försening kan innebära stora svårigheter för någon som är syn- eller hörselskadad. I detta sammanhang efterfrågas även fler skyltar, tydligare visuella hjälpmedel och bättre belysning.

Deltagarna påpekar att Trafikverkets appar och SMS-system innehåller för mycket text och brister i tydlighet, vilket skapar förvirring snarare än stöd. Även om appen ses som ett positivt tillskott finns stor förbättringspotential. Ett antal deltagare påpekar att ledsagning ofta upphör att fungera när tågtrafik ersätts med buss, till exempel vid banarbeten. Att kollektivtrafiken endast har ett fåtal rullstolsanpassade platser upplevs också som exkluderande. Slutligen lyfts vikten av ett ”hela-resan-perspektiv”. Tillgänglig kollektivtrafik spelar liten roll om inte resans alla delar, från bostad till slutdestination, är tillgängliga.

Förslag på åtgärder:

- Säkerställ tillgången till anpassad och tillgänglig kollektivtrafik, både när det gäller utformning och service.
- Anpassa färdtjänsten efter individuella behov.
- Gör det möjligt för alla att boka olika biljetter digitalt (med Bank-ID) och förbättra möjligheten att boka biljetter på andra sätt.
- Öka valfriheten i kollektivtrafiken för personer som sitter i rullstol. Idag är det till exempel svårt att få sitta nära sitt resesällskap.
- Förbättra underhåll och snabbare reparation av hissar och rulltrappor i kollektivtrafiken.
- Inför gratisresor för äldre för att motverka isolering och ohälsa.
- Alla stationer ska ha minst två rullstolsanpassade vägar ramp/hiss eller dylikt.
- Obligatorisk visuell information vid förändringar i kollektivtrafik.
- Färdtjänst måste beviljas även för personer med orienteringssvårigheter.
- Kollektivtrafiken behöver ha en hög och jämn nivå av tillgänglighet, som inkluderar möjlighet till ledsagning vid byten.

Tillgång till bostad

Deltagarna beskriver flera hinder på bostadsmarknaden för personer med funktionsnedsättning. Det är svårt att hitta hyresrätter som är både anpassade och har rimlig hyra. Enligt en deltagare förekommer det att bostadsrättsföreningar diskriminerar personer med intellektuell funktionsnedsättning genom att neka dem bostadsrätt, vilket ytterligare minskar valmöjligheterna. För personer med kommunikationsbehov eller begränsad rörlighet kan hemmet bli en plats av isolering, särskilt om stödet är bristfälligt. Detta bidrar till att många tvingas bo kvar hemma hos föräldrar längre än de önskar. Mot den bakgrunden är debatten om att minska möjligheten att anlita anhöriga som assistenter särskilt problematisk, anser flera deltagare.

Personer med funktionsnedsättning och migrationsbakgrund står inför ytterligare hinder. Eftersom många lever på ekonomiskt bistånd under etableringstiden är det svårt att få bostad. De slussas ofta in på hotell där tillgängligheten är låg. Det blir svårt att utföra vardagssysslor som att laga mat eller ens röra sig i rummet. Många orkar inte heller påbörja ansökningsprocessen för personlig assistans, då den upplevs som alltför komplicerad och osäker.

För barn med intellektuell funktionsnedsättning är det idag vanligt att bo på institution, trots att fler skulle kunna bo mer självständigt med rätt stöd. Deltagarna efterlyser därför en ökad valfrihet för personer med assistansrätt.

För den som lever med psykisk ohälsa, exempelvis PTSD eller ångest, kan ett gruppboende bli en så svår miljö att man hellre bor på gatan. Deltagarna påpekar att ökningen av små bostäder i kombination med försämrade transportmöjligheter riskerar att leda till ökad isolering. Dessutom kan en ökad andel gruppbostäder riskerar att skapa parallellsamhällen, menar ett antal deltagare och bör tolkas som ett resultat av att andra insatser inte fungerar som de ska.

Förslag på åtgärder:

- Öka möjligheterna för personer med IF att flytta hemifrån, förbättra tillgången till anpassad bostad för att undvika gruppbostad.
- Motverka att bostadsrättsföreningar diskriminerar i medlemskrav.
- Erbjud billigare boende och möjliggör att flera kan köpa boende.
- Sluta att bygga för många lägenheter, se till att bygga radhus eller hus.
- All nybyggnation och renovering måste vara tillgänglig.

Skola, arbetsplatser och andra offentliga miljöer

Deltagarna lyfter flera exempel på bristande tillgänglighet i offentliga miljöer som direkt begränsar möjligheten till delaktighet. En deltagare berättar hur en person i rullstol nekades att arbeta som vikarie på en skola eftersom byggnaden inte var rullstolsanpassad, vilket är ett tydligt exempel på hur otillgängliga miljöer exkluderar både barn och vuxna från utbildning och arbetsliv.

Ett antal deltagare uttrycker en oro över att det byggs allt fler så kallade ”megaförskolor”. De menar att detta sker på bekostnad av trygghet och stöd för barn med särskilda behov. Bristande kontinuitet, stora barngrupper och bristande helhetsperspektiv är vanliga problem inom förskolan som särskilt drabbar barn med funktionsnedsättningar, menar deltagarna. Dessutom saknar många förskolemiljöer den anpassning som krävs för att alla barn ska kunna delta och utvecklas på lika villkor.

Tillgängligheten brister även i andra offentliga miljöer. Vissa lokaler är tillgängliga på insidan, men inte på utsidan. Ett annat exempel är de plastskärmar som vissa apotek och butiker har vid kassan. Det försvårar möjligheten till kommunikation för den som till exempel läser på läppar.

Förslag på åtgärder:

- Sammanställ statistik om förskolor: personalomsättning, personalens trivsel, orsaker till att personalen slutar, föräldraenkäter.
- Upplevelser av tillgänglighet behöver samlas in systematiskt.
- Förskolor av lämplig storlek i ett plan (max 100 barn) som möjliggör trygga relationer.
- Anpassad inom- och utomhusmiljö, inklusive ljus och ljud.
- Fler bänkar på offentliga platser för äldre (och andra) som behöver vila benen.
- Satsning på att göra offentliga miljöer trevliga (exempelvis parker) så att miljöerna inbjuder till socialt umgänge/möten mellan människor.
- Förbättra utomhusbelysning för orientering i mörker.
- Säkerställ brandsäkerhet med visuella signaler i offentliga miljöer.

Delaktighet och representation

Deltagarna understryker vikten av att personer med funktionsnedsättning aktivt inkluderas i samhällsplanering och tillgänglighetsarbete. Man efterlyser en ökad medvetenhet bland planerare och beslutsfattare, tillgänglighetsperspektivet ska beaktas tidigt i en process och inte ses som något som läggs till i efterhand. Ett konkret förslag är att genomföra tillgänglighetsvandringar där brukare själva delar sina erfarenheter i den

fysiska miljön. Fokusgrupper med funktionshinderrörelsen bör organiseras regelbundet för att fånga upp verkliga behov och säkerställa att perspektiven tas till vara i planeringen. Många deltagare efterlyser fler funktionshindernämnder runt om i landet för att stärka det inflytandet lokalt.

Flera deltagare tycker att tillgänglighets- och funktionsrättsperspektiv bör vara obligatoriska moment i utbildningar som rör samhällsområdet. Några påpekar även behovet av funktionsrättsperspektiv inom den digitala utvecklingen, i synnerhet när det gäller AI. Det finns goda initiativ, men funktionshinderrörelsen behöver resurser för att kunna delta aktivt. Deltagarna poängterar också att digitala gränssnitt som touch-skärmar kan vara exkluderande för personer med synnedsättning, och att det är nödvändigt att tänka tillgänglighet även i teknisk infrastruktur.

Förslag på åtgärder:

- Inför kurser för studenter i aktuella utbildningar, till exempel arkitekter, chaufförer, samhällsplanerare. Skapa möjligheter att röra sig i olika miljöer för att i praktiken uppleva möjligheter och svårigheter i den miljö som personerna befinner sig.
- Ha en dialog med personer med funktionsnedsättning kring hur man bäst förnyar och förbättrar omgivningen.

Bilaga 1: Deltagande organisationer

- Anhörigas riksförbund
- Bosse – Råd, stöd och kunskapscenter
- Brottsofferjouren
- DHR
- ECPAT Sverige
- Funktionsrätt Sverige
- Förbundet Sveriges dövblinda
- Förbundet Unga rörelsehindrade
- Föreningen Begripsam
- Föreningen Furuboda
- Föreningen för de Neurosedynskadade
- Föreningen JAG
- Hörselskadades riksförbund Stockholm
- Ideell Kulturallians
- Independent Living Institute/Disabled Refugees Welcome
- Intressegruppen för assistansberättigade
- Kultur och kvalitet
- Nationell kvinnojour och stöd på teckenspråk (NKJT)
- Nationell Samverkan för Psykisk Hälsa (NSPH)
- Neuroförbundet
- Newcomers with disabilities
- NUFT – Nätverket Unga för tillgänglighet
- Nätverket för Barnkonventionen
- Parasportförbundet
- Riksförbundet Attention
- Riksförbundet DHB
- Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare
- Riksförbundet FUB
- Riksföreningen för Hörselskadade och Döva Barn med Familjer
- Riksföreningen Äldres hälsa
- Riksidrottsförbundet
- Rädda barnen
- SIOS/Antidiskrimineringsbyråerna
- Skoopi
- Studieförbunden i samverkan
- Svenska Downföreningen
- Sveriges dövas riksförbund
- Sveriges dövas ungdomsförbund
- Sveriges konsumenter
- Synskadades riksförbund
- Unga med synnedsättning
- Volontärbyrån
- Rörelsefolkhögskolornas intresseorganisation (RIO)

Bilaga 2: Frågeställningar

Hälsa, folkhälsa och social välfärd

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att säkerställa rättssäkerheten inom rättssystemet för personer med funktionsnedsättning?
2. Vilken särskild kompetens behöver personal inom rättssystemet för att rättssäkerheten ska kunna säkerställas för alla, oavsett funktionsförmåga, som kommer i kontakt med rättssystemet och dess aktörer?
3. Känner ni till utbildningar, metoder eller material som skulle kunna användas för att utbilda och ge stöd till rättsväsendets olika personalgrupper?

Rättsväsende

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att säkerställa rättssäkerheten inom rättssystemet för personer med funktionsnedsättning?
2. Vilken särskild kompetens behöver personal inom rättssystemet för att rättssäkerheten ska kunna säkerställas för alla, oavsett funktionsförmåga, som kommer i kontakt med rättssystemet och dess aktörer?
3. Känner ni till utbildningar, metoder eller material som skulle kunna användas för att utbilda och ge stöd till rättsväsendets olika personalgrupper?

Migration

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att underlätta för personer med funktionsnedsättning som är nya i Sverige?
2. Vilka stöd skulle göra stor skillnad?

Kultur och fritid

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att stärka förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att ha en meningsfull fritid, tillgång till kulturarv och delta i kulturlivet?
2. Vilka goda exempel känner ni till?

Krisberedskap

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att öka krisberedskapen för personer med funktionsnedsättning, oavsett bostad?
2. Vilken kunskap och vilka verktyg behöver utvecklas för en mer robust och inkluderande lokal och regional krisberedskap?

Konsumentpolitik

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att stärka personer med funktionsnedsättning i rollen som konsumenter?
2. Finns det goda exempel på åtgärder eller insatser som stärkt personer med funktionsnedsättning i rollen som konsumenter, vilka?
3. Hur kan personer med funktionsnedsättning skyddas från vilseledande marknadsföring och överskuldsättning?

Utbildning och livslångt lärande

1. För att åstadkomma inkluderande utbildning och livslångt lärande behövs insatser för både elever och studenter, och för huvudmän, lärare och annan personal. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att stödet ska bli mer effektivt för a) elever och studenter med funktionsnedsättning och b)huvudmän, lärare och annan personal?
2. Vilka andra stöd behövs för a) specifika grupper och b) brett inom alla utbildningsverksamheter, för att skapa jämlika förutsättningar för utbildning och livslångt lärande?

Arbete och försörjning

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att underlätta övergången från utbildning till arbete för personer med funktionsnedsättning?
2. Vilka goda exempel på fungerande arbetssätt finns?
3. Vad gör dessa arbetssätt framgångsrika?

Demokratisk delaktighet

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att ge för att stärka förutsättningarna för demokratisk delaktighet för personer med funktionsnedsättning?
2. Hur kan personer med funktionsnedsättning få bättre förutsättningar att engagera sig och göra sin röst hörd i politiska sammanhang?

Byggd miljö, samhällsplanering och transporter

1. Vilka är de viktigaste åtgärderna för att den fysiska miljön, inklusive transporter, ska bli mer tillgänglig för personer med funktionsnedsättning?
2. Vilka platser i vardagen upplever era medlemmar som svårast att nå, använda eller ta sig fram i – till exempel när man ska till skola, arbete, affärer eller uppsöka vård? Vad är det som gör det svårt (att ta sig dit), eller gör att man inte kan ta sig dit överhuvudtaget?
3. Hur kan vi bättre förstå och mäta tillgänglighet i olika bebyggda miljöer utifrån hur människor faktiskt upplever sin vardag?